

ЗНАМЕНИТІ УКРАЇНЦІ

РОСТИСЛАВ
КОЛОМІЄЦЬ

ЄВГЕН ПЛУЖНИК

Харків
«Фоліо»
2021

УДК929:821.161.2
К61

Серія «Знамениті українці» заснована
в 2009 році

Художник-оформлювач
Л. П. Вировець

ISBN 978-966-03-5098-4
(Знамениті українці)
ISBN 978-966-03-9863-4

© Р. Г. Коломієць, 2021
© Л.П. Вировець, художнє
оформлення, 2021
© Видавництво «Фоліо»,
марка серії, 2009

Розділ 1

ТРАГІЧНИЙ ОПТИМІСТ

«На межі двох епох неминуче з'являються люди, що зависають якраз на грані, звідки видно далеко назад і ще далі вперед. Отже, вони слабують на хворобу, якої люди жодної партії ніколи не прощають — на гостроту зору».

Валер'ян Підмогильний

Почну з мінорної для «усього прогресивного людства» ноти: 21 січня 1924 року помер Володимир Ілліч Ленін. Ця смерть приголомшила Євгена Плужника. «Він» — перший його твір, який він (знову «він») опублікував під власним ім'ям, присвячений постаті Леніна, у додатку до газети «Пролетарська правда» — ілюстрованому журналі «Глобус».

Вслухаємось у ці траурно-кострубаті рядки:

Поруч з нами —
той,
кого в народі
уквітчають коротенько —
Він!
Але вічна правда робітнича —
Він!
Проминуть, мов сон, десятиріччя
Болю, крові, боротьби і війн,
Але вічна пам'ять робітнича —
Він...

Дивний відгук.

Беземоційний некролог — ні співчуття, ні жалоби. Автор дивиться на цю подію збоку: Леніна називає у третій особі, не Ілліч, не вождь — «Він». Свого ставлення до нього не висловлює, прикриваючи його «робітничою правдою». Єдине правдиве свідчення — від себе: його передчуття, що українців чекає попереду «десятиріччя болю, крові, боротьби і війн»...

Це — на перший погляд.

Якщо вдуматись — але хто вдумується, читаючи некролог? — то некролог виростає в обвинувачення. Хто винен, що українці були занурені у «десятиріччя болю, крові, боротьби і війн»? І будуть занурені у наступні десятиріччя?.. Он і росіяни засумнівались у безумовній історичній правоті вождя світового пролетаріату...

Я, приміром, розглядаю цей некролог як проїзний квиток поета в українську радянську літературу. Відмітився — і по тому. Припускаю, що моя трактовка цього вірша не співпадає із думкою декого з читачів. І прекрасно! На це і розраховував Плужник, вступаючи у діалог з читачами, не претендуючи на остаточну істинність своїх міркувань, лишаючи їх на суд читачів...

У самій долі Плужника — в його житті і творчості — чимало незбагненого, загадкового, суперечливого. Його твори викликають неоднозначне тлумачення і неодноголосне схвалення. І це природно: вони звернені не до всього народу в цілому, а до кожної людини особисто, вони не містять у собі

остаточних відповідей на корінні питання буття, але спонукають читача замислитись...

«Думайте! Сперечайтесь зі мною!» — закликає Плужник.

Одне безперечно: прагнення до вільної творчої самореалізації Плужник здійснював у щирому мистецькому слові, розкриваючи свій внутрішній світ — образно виражаючи власну думку і переживання, інтуїтивні осявання і раптові враження: про свій буремний час і людину, кинуту у полум'я революції, громадянської війни, боротьбу українського народу за незалежну державу, проти радянського НЕПу, політики «українізації». І ніколи не зраджував своїй мистецькій настанові, за що і поплатився, захищаючи вічне і нетлінне у світовій культурі і душі людини.

Поет щиро розкриває читачам свій внутрішній світ, сповнений часом сумнівами, розпачем, печаллю, але й співзвучністю із загальнолюдськими духовними цінностями, вірою у їх перемогу у житті. І цю віру він хоче вселити в душі українців:

В дні вересневі. Мудро на землі,
Як від озер, порослих осокою,
Кудись на південь линуть журавлі.
Вір і наслідуй. Учневі негоже
Не шанувати визнаних вірців,
Бо хто ж твоїй науці допоможе
На певний шлях ступити з манівців.

І все-таки: за що ж він поплатився? Ніколи не був членом якихось ворожих радянській владі партій і організацій. Щоправда, також не помишляв і бути комуністом. Ніколи не

виступав відкрито проти радянської влади. Та ніколи й не уславлював її. За що? За що її було уславлювати? Чи за що поплатився?

Перечитайте, будь ласка, епіграф до розділу, в якому Валер'ян Підмогильний в романі «Місто» дає характеристику свого друга Євгена Плужника. «Я — сумне явище, — каже поет Вигорський (образ, ніби списаний з Євгена Плужника). — На межі двох епох неминуче з'являються люди, що зависають якраз на грані, звідки видно далеко назад і ще далі вперед. Отже, вони слабують на хворобу, якої люди жодної партії ніколи не прощають — на гостроту зору».

Отаким зірким і далекозорим був Євген Плужник. Як справедливо відзначила Ганна Товкань, одним з принципових концептів у Плужника є позиція героя на межі двох реальностей: «...бо виріс я на межах двох епох», «на грані двох світів», «Я, що схилив покірно і бліде/ Своє лице у двох віків на грані...» І цей концепт перебування-тривання поета на межі двох реальностей має широкий спектр тлумачень. Від темпоральних — (народився поет у 1898 році — на межі тисячоліть), географічно-просторових — народився поет у Кантемирівці, що належала Росії, жив на Полтавщині, творив у Києві — до соціально-політичних — розквіт «українізації», що завершилась голодомором 33-го, і до містично-езотеричних, де простежується тонка грань між видимою земною реальністю і реальністю невидимого духовного світу.

Так, оглядаючись далеко назад, поет, вірніше, його ліричний герой, жалівся матусі — а кому ще пожалієшся? — на

жахливий час, в якому жив. А заглядаючи в майбутнє, застиг на роздоріжжі. Втім, краще за нього самого про це не скажеш:

Питалась ласкаво:
— Чом, синку, ти зблід?
А слів не знайшов і промовчав.
На північ,
На захід,
На схід
Над трупами вигуки вовчі!
Безсило повіки на очі впадуть, —
Старечі до рук моїх губи...
А бачу —
Безкрая скривавлена путь...
І трупи!
І трупи...

— Матусю! Хто очі мені замінив? —
Всміхнися, щоб сліз не побачив...
Сама — до вікна, до неораних нив —
І плаче...

Далеке майбутнє! Скривавлену мить
Якими житами засієш?
...Ой, мамо! Чого це так серце болить,
Що й ти не зігрієш?...

Далеке майбутнє ввижається поетом антиподом сучасному — радісним, щасливим, сповненим очікуваних сподівань. І пізнається воно не раціональним шляхом, а серцем:

— О майбутнє моє прекрасне,
Чуло серце тебе вночі...

Чому — вночі? Та тому що саме вночі настає час одкровенень, коли нічний час провокує зняття раціональних переваг і виносить на поверхню свідомості надсвідомі одкровення...

При цьому поет гірко іронізує над собою, усвідомлюючи, що мистецьке заперечення української радянської реальності нічого не змінить в ній самій:

- «віршеві пора вмирати»,
- «марний труд без цілі»,
- «пусті слова»,
- «недоцільність віршів».

Нащо ж тоді складати вірші, запитає читач?

Насамперед для того, щоб збудити власні почуття читача.

Чому так сталося, що насильство стало єдиним способом встановлення справедливості у міжлюдських взаєминах?

Як могло так статися, що убивство стало буденною справою?

Як жити далі під вогнем гасел і закликів, що разюче суперечили реальності?

Правда і щирість поетичного висловлювання поставила Плужника над реальністю кривавого часу в тяжінні до вічних цінностей людського буття.

Благослови еси, часе мій.
О, жорстокий! І весь в крові —
Це нічого, що я, мов гній,
Під посіви твої нові...

І зробила жертвою більшовицького терору 30-х років.

Його життя було коротким — хворий на невиліковні в ті часи сухоти, прожив якихось 37 років — і небагатим на зовнішні події. Є якась трагічна символіка у його біографії.

10 років він прожив у щасті й любові зі своєю дружиною, яка лікувала і пестила його, була натхненницею його творчих починань.

- 10 років тривала його творчість, коли він:
- уклав дві збірки своїх поезій — «Дні» і «Рання осінь», — видані у 1926-му і у наступному роках,
 - підготував до друку третю збірку поезій, яка побачила світ після його смерті 1946 року у Мюнхені,
 - роман — «Недуга» («Сяйво»), виданий у 1928 році,
 - написав чотири п'єси — «Професор Сухораб» у 1929-му році й тоді ж — «У дворі на передмісті», «Змова в Києві» («Шкідники», «Брати»), «Болото», які не дійшли до сцени.
 - два кіносценарії, які не побачили кіноекрану, і доля цих сценаріїв невідома,
 - здійснив кілька перекладів — «Одруження» і «Похлібці» Антона Чехова, «Дитинство» і «Отроцтво» Льва Толстого, «Діло Артамонова» Максима Горького, «Тихий Дон» Михайла Шолохова, «Острів попелястих песців» російського письменника і публіциста Якова Кальницького, «Зруйновані гнізда» Ісаака Кіпніса, який писав свої твори на ідіш,
 - спільно з Валер'яном Підмогильним уклав словник «Фразеологія ділової мови», виданий двічі — у 1926 і 1927 роках,

— автор вірша «від імені Нестора Махна» в оповіданні Валер'яна Підмогильного «Третя революція», написаного на його прохання:

Гей, батьку мій, степа широкий,
Я поговорю іще з тобою...

— укладав разом з письменником Василем Атаманюком і літературознавцем Феліксом Якубовським тритомну «Антологію української поезії»,

— усунутий від роботи, був змушений редагувати (а часом і дописувати) твори «пролетарських письменників», зокрема, редагував роман «Міжгір'я» Івана Ле.

10 років йому присудили перебувати у Соловецьких таборах.

Коротким, але напруженим було життя цієї надзвичайно скромної людини у пошуках свого Божого призначення у земному житті і реалізації цього призначення — ствердженні свого поетичного таланту, в утвердженні вічних цінностей буття, у відторгненні радянської дійсності, що знищувала ці цінності.

Коштовним здобутком національної культури народу є його творчість. Ці філософічні та емоційно насичені тексти зображують історичну конкретику доби і позачасові візії, містять у собі дрібниці побутування і трансцендентні осяяння поета, виражають таємничу силу життя і вічні духовні цінності.

Забуття не повинно торкнутися його.

Хочу, щоб перед вами, шановні читачі, постав не герой з пам'ятника, але жива людина, яка, захищаючись у невиліковній хворобі, жила любов'ю — одна любов на все життя; не сприймала насильства — у будь-яких його проявах і від кого б воно не виходило, творила, відроджуючи українську культуру у щирості свого душевного самовиявлення.

Та він і сам прагнув до взаєморозуміння із сучасниками і з нами, його далекими нащадками:

Суди мене судом своїм суворим.
Сучаснику! — Нащадки безсторонні
Простять мені і помилки, й вагання,
І пізній сум, і радість передчасну.
Ім промовлятиме моя спокійна щирість.

Але про все по порядку у розповіді про живу людину, що стала героєм українського розстріляного Відродження. У відтворенні живого образу цієї людини мені багато в чому допомогли: аналіз творчості Плужника у книзі Ганни Токмань «Жар думок», позбавлений псевдонаукової термінології, сповнений любов'ю до поета і розумінням його творчих шукань; глибокі літературознавчі, сказати б, науково-художні дослідження Леоніда Череватенка, особливо відтворення ним останнього часу життя Плужника; неупереджені літературознавчі розвідки творчості Плужника Олександра Рудяченка; подвижницька праця Миколи Жулинського, який, окрім літературознавчих розвідок про Плужника, віднайшов у США 90-річну дружину Плужника і під час бесід з нею видобув цінні відомості про їхнє особисте життя і про початок пое-

тичного шляху Плужника; самі розгорнуті спогади дружини Плужника Галини Петрівни та її двоюрідної сестри Марії, у помешканні якої проживало подружжя Плужників; спогади санітара соловецького концтабірного лазарету Миколи Тайги, що наглядав за Плужником в його останні дні перебування на землі, видруковані у Мюнхені, в книзі «Микола Плужник» у розділі «Очима інших» Інститутом літератури імені Михайла Ореста.

І останнє зауваження до читачів, які відкривають книгу. Відкриваючи «Зміст» книги, ви побачите, що все в житті і творчості Плужника я розподіляв по главах. І нічого із цього не вийшло, бо були дві речі, які розповсюджувалися на все його життя: поезія, яка надихала його до останніх кроків, що не підлягає ніякій періодизації, і любов, яка підтримувала його усе життя, була джерелом натхнення і не підлягає моментальній фіксації.

Розділ 2
У ПОШУКАХ СЕБЕ

Жодної з чотирьох гімназій
він так і не закінчив...

Народився поет 26 грудня 1898 року на Східній Слобожанщині, у степовій слободі Кантемирівці (звідси його літературний псевдонім — Кантемирянин) — на землях колишнього козацького Острогозького полку, Богучарівського повіту Воронезької губернії. За даними перепису 1926 року, у Богучарівському повіті проживало 84,1% українців. Отже, етнічно це територія України, яку за правом сильного загарбала Росія. Тобто народився майбутній поет в українському середовищі. Там, в Слобідській Україні, й почала формуватись його національна самосвідомість.

Народився у сім'ї, делікатно кажучи, далекій від поетичної творчості — у власному будинку батька, Павла Васильовича, українця, дрібного торговця. Подібні родини у Кантемирівці вважалися родинами середніх статків. Тобто, як згадував сам поет, він «був ситий, хоч і кволий».

Батько Павло Васильович походив з Полтавської губернії, чи то з Великої Багачки, чи то з Сорочинців, а на східну Слобожанщину його привела доля. Власної крамниці він не відкрив.

Спочатку торгував чужими товарами, а потім, як тоді казали, вибившись в люди, — з підручного у приказчики, — колишній селянин став торгівельним представником відомої фірми з виробництва швейних машин «Singer» на півдні Воронежської губернії. Ось тоді і залишився новоспечений купець на постійне помешкання при залізничній станції Кантемирівка у «величезній слободі» Костянтинівці з населенням 15 000 чоловік і з 2500 окремими сільськими господарствами.

Від діда-прадіда хлопець успадкував українську мову, звичаї, пісні...

Ім'я його матері, росіянки, невідоме, відомо хіба що те, що за неї батьки дали гарний посаг, що допомогло Павлу Васильовичу звестися на ноги, і те, сумне, що мати хворіла на сухоти і цю практично невиліковну на ті часи недугу передала дітям.

Новонародженого хлопчика, про якого йтиметься у нашій розповіді, назвали Євгеном. За православним християнським календарем він потрапив під заступництво великомученика Євгенія, чие ім'я у перекладі з грецької означає «шляхетний».

На початку 1906 року, коли Євгенові виповнилося сім років, померла матуся. Солоним потом батькові доводилося заробляти на свою сім'ю. В сім'ї було восьмеро дітей, та з них вижило лише шестеро: Ганна, Марія, Іван, Георгій, Василь і наймолодший — Євген. Удівцю, який торгував різним крамом і їздив по усіх усядах, знадобилась роботяща жінка. Так у сім'ї з'явилася далека родичка, жінка немолода й самотня. Вона перебрала на себе господарство, рахуючи і догляд за дітьми.

Віддати належне батькові — бажаючи «вивести дітей в люди», він надавав виняткового значення їхній освіті і вихованню. Підвалини освіти були закладені вдома. Євген зростав допитливою і самозаглибленою дитиною, навчився рано читати від старшого брата Івана та сестри Ганни, а потому цілі дні просиджував за книгами. Особливо любив «Кобзаря» Шевченка.

У 1908 році батько відвіз допитливого Євгена до Воронежа, де винайняв квартиру, в якій син мешкав і столувався. Тут він записав сина до знаменитої губернської гімназії, яку закінчили свого часу видатний український історик, поет-романтик Микола Костомаров, збирач фольклору, дослідник культури слов'янських народів Олександр Афанасьєв...

І ось тут починається найцікавіше. Жодної з трьох гімназій — а вчився він поперемінно у трьох містах, куди батько переїжджав у пошуках кращої долі, — Євген так і не закінчив. Завершив гімназійне навчання лише у четвертій гімназії.

Чому?

Пояснити, що хлопець, позбувшись батькової опіки, втратив усі переваги самостійного життя і на кишенькові гроші, які лишив йому батько, купував цукерки, явно недостатньо. Так, цукерками він ласував, та не в цукерках справа.

У воронезькій гімназії з усіх предметів, які там викладались, його захоплювала історія і література, решта предметів видавалась йому зайвою, і він не напружувався у відвідуванні лекцій. Вільного часу у підлітка було море, і він просиджував його у бібліотеці, відкриваючи для себе скарби високої світової

поезії. І підсвідомо в нього зміцнювався нахил до віршування — а я так зможу?.. Російськомовними опусами часів гімназійного навчання Євген списав не один зошит. Щоправда, ті спроби він потім знищив, вважаючи їх «пустощами».

Словом, восьмирічну воронезьку гімназію він так і не закінчив. Дирекція викликала батька і повідомила, що хлопця виключено за хронічні прогули, що зафіксовано у шкільних журналах, а також за участь у нелегальних гуртках, що було помічено наглядачами за гімназистами.

Наступною гімназією, де «прогульник» продовжив навчання, була гімназія у місті Богучарі Воронезької губернії. Тут, до речі, протирав штани юний Михайло Шолохов, «Тихий Дон» якого пізніше перекладав Євген українською.

Але й тут велося так само. Євген одразу записався у бібліотеку і, накупивши цукерок, просиджував там цілі дні. Як писав дослідник його творчості Олександр Рудяченко, зачинившись вечорами у найманій батьком квартирі, читав, як то кажуть, до білих мух. Допоки його не захопила інша принада — Великий Німий. По черзі бігав то у бібліотеку, то у кіно. Знервований директор гімназії письмово викликав батька і поставив його перед фактом:

— Прогульника, пане Плужнику, просимо забрати з гімназії.

Між тим, захоплення сінематографом виявилось не випадковим у формуванні духовного світу Євгена і у визначенні його творчих устремлінь. Пізніше він звернеться до кінематографії й напише два кіносценарії.

Тим часом батько відвіз Євгена до Ростова, де знов-таки винайняв для нього квартиру, де син мешкав і столувався, та подав документи до 1-ої чоловічої гімназії. І все повторилося знову. Повне ігнорування гімназистом Плужником фізики і математики, тільки — бібліотека, література та ще кіно. «Гультяя» витурили й звідти за тих же мотивувань.

Врешті-решт Євген завершив-таки гімназійну освіту, що-правда, не за стандартних на той час вісім, а за десять років.

Про що це свідчить? В усякому разі не про нерадивість учня. Він гнався не за атестатом — шукав себе, свій інтерес у житті, спочатку інтуїтивно, що далі, то усвідомленіше, своє життєве призначення, прозорливо скерувавши погляд на гуманітарні предмети. І, дякувати батькові, який розгледів у сина потенціальні творчі здібності, які виправдовували його незвичайну, сказати б, зухвалу поведінку у роки гімназійного навчання. Четвертою — і, як виявилось, останньою — спробою навчання виявилась гімназія у повітовому місті Боброві Воронежської губернії. Тут, ніби, все повторилося.

Ніби.

У Боброві Євгенові вистачило розваг для розуму і душі. Кіно показували в ілюзіоні «Рекорд», де квиток для гімназиста коштував п'ятак, а для решти глядачів — 30 копійок. Книжки — купуй у книгарні, читай у бібліотеці — філії Воронежської публічної бібліотеки та у Народній читальні. А тут ще на театральні вистави і концерти запрошував Народний дім.

І ось тут з'ясовується найголовніше. Продовжуючи ґрунтовно вивчати світову, російську та українську літератури,

Євген починає робити перші кроки у красному письменстві. Здавалося, він чекав тільки знаку долі, і той не забарився.

Як пригадувала колишня вихованка бобровської жіночої гімназії Наталя Смирнова, яка добре знала хлопців із сусідньої гімназії, Євген Плужник разом із однокласником Миколою Олексіївським видавали рукописний журнал «Заклик» украй злободенного напрямку, в якому вміщував і свої поетичні спроби.

У своїй другій авторській збірці «Рання осінь» видання 1927 року, можна знайти римовану сповідь Євгена про те, чому і як він взявся за перо:

В гімназії, де я кінчав науку,
Один довговолосий гімназист
До віршів так — з нудьги — наважив руку,
За форму дбаючи та нехтуючи зміст.
Ще довго я, за римами у тузі,
На нього заздрим оком поглядав:
Якої муки він мені завдав,
Шанований від ворогів і друзів!
Але не дуже заздрю я на нього
Тепер, коли довідався від людей,
Що він, змужнівши, віршика й малого
Не написав ніколи і ніде.

Це ж він пише про свого гімназійного товариша, з яким видавав рукописний журнал, і котрий, до речі, у 19-му році став Головою Воронезької губернської Надзвичайної комісії, «Чека», і про себе, який не сприймав його поезію, прагнучи самовираження.

Одного дня викладач російської словесності Бобровської гімназії кинув оком на шкільний твір (у ньому були і перші вірші гімназиста Плужника), помітив його хист і заохотив його до подальшої творчості:

— Юначе, ви хист маєте. І лише від вашої наполегливості залежить, чи власний талант виплекаєте до рівня середнячка, чи матимете справжнє літературне майбутнє.

Напевне, він запам'ятав напучення гімназійного вчителя на все життя, бо в подальшому не раз згадував ці слова, оцінюючи свої поетичні твори. Він не хотів бути «середнячком»...

* * *

Але буремні часи сплутали всі плани. На пропозицію директора гімназії, у зв'язку з тривожною ситуацією в країні — революція, громадянська війна — навчальний рік скоротили. Восьмий, останній, клас гімназії Євген закінчив 15 лютого 1918 року. Того ж дня випускникам вручили атестати зрілості, нашвидкуруч влаштували випускний вечір, і на завтра всі іногородні випускники роз'їхались по домівках.

Далі виникає питання, яке не може не виникнути, враховуючи часи, в які йому довелось жити. Як поставився Євген Плужник до історичних подій — боротьби українського народу за національне самовизначення?

Своєрідно.

У ті буремні часи, коли можна було запросто померти або від кулі, або від голоду, батько з родиною у пошуках кращо-

го влаштування переїжджає з місця на місце й осідає на Полтавщині.

1918 року помирає від сухот старший брат письменника Георгій, потім, також від сухот, згасає і помирає менша сестра Марія, а через півроку помирає і батько, Павло Васильович.

Помирають від голоду і поневірянь. І — від туберкульозу. Це якийсь рок, насланий на родину: від туберкульозу померла свого часу мати Євгена, його брати і сестра, на туберкульоз хворів і він сам.

Опинившись на самоті із суворою дійсністю, Євген не кидається з гвинтівкою у вир національно-визвольної боротьби українського народу за свою незалежність. Як, скажімо, Володимир Сосюра, який служив тоді в охороні Симона Петлюри. І не тому, що бажав бути осторонь від неї. Громадянська війна не щадила нікого. Не пройшла вона і повз учителя Плужника. Сам Євген не стріляв. Ні в білих. Ні в червоних. Ні в зелених. Але душа його вбирала все, що відбувалося навколо, коли буквально поруч, у сусідньому дворі розстрілювали непокірних. Просто насильницькі методи боротьби були принципово чужі йому.

Письменник Вигорський, для якого Плужник став прототипом у романі Підмогильного, своєрідно відгукується про ці події. Дуже своєрідно: «Революція... Яка з неї користь? Людськість линяє, як гадюка. Тільки скидає духовне линовище куди з більшими муками, ніж гадюка, фізично. Людськість сочить кров'ю, линяючи. Але нова шкіра з неї теж

злізе. Поступ є, але рації в ньому немає. Найгірша помилка — уважати неминуче за доцільне».

Куди ближчими були визначення свого Божого призначення у житті — у побудові української держави, що відбувалась у нього на очах. І, осівши назавжди в Україні, на початку російськомовний юнак відчув себе українцем. Ким бути, щоб розкрити свої таланти, щоб бути корисним своєму народові?

Він був небайдужим свідком того, як, попри війни і незгоди, розбудовувалася українська держава і за часів Гетьманату, який тривав усього 7,5 місяців, і за часів УНР з 1917 по 1919 роки. Як здійснювалась спроба поєднати всі українські землі в єдину державу. Як відкривалися українські університети, створювалась українська Академія наук, українізувалося мистецтво, школярів учили української мови...

Оптимістично налаштований 20-річний Євген під час громадянської війни починає було вчителювати, викладаючи у початковій школі те, що знав і любив — мову і літературу.

Маючи тоді платню 3 мільйони грішми плюс 300 грамів солі, плюс пів кіла цукру (це все на місяць), сільський учитель Плужник став тоді справжнім «мільйонером». Гроші тоді нічого не важили, розмінними монетами вважалися ті ж сіль і цукор, на них можна було виміняти борошно чи картоплю...

Паралельно з викладанням учитель Плужник організовує у селі Нові Сорочинці аматорський театральний гурток. Тут він ставить українські вистави, сам грає в них і невдовзі стає відомим у вузькому колі театральним діячем.

Не задля кращого заробітку, але продовжуючи шукати себе у новій історичній ситуації, коли в Україні була встановлена радянська влада, він одного літа вирушає до Києва.

А там уже звучав «Інтернаціонал» у незграбному перекладі Євгена Григорука:

Повстаньте, прокляті усюди!
Повстаньте, з голоду раби!
Палає розум наш: се буде
Останній вибух боротьби...
Се вже бій остаточний —
Перемога нас жде:
З Інтернаціоналом
Рід людський буде!

Плужник не відчував втрату української державності так гостро, як, скажімо, його друзі Антоненко-Давидович чи Підмогильний. Він взагалі мислив не державницько-творчими категоріями, не оперував ні у думках, ні у поезії конструктивними національними ідеями.

Я цілком приєднуюсь до думки Василя Чередниченка, що Плужник на початку 20-х щиро прийняв жовтневу революцію, в усякому випадку на рівні її гасел і закликів, і попервах щиро прийняв і пристав до свідомих творців української радянської доби. Прийняв і пристав тому, що повірив в їхню людяність. Видатний український художник Анатоль Петрицький так і намалював Плужника — в образі Дон Кіхота...

А як не повірити, коли більшовики на початку 20-х таки сприяли розбудові української культури, і навіть вельми

послідовно. Розгорталась політика українізації, очолювана наркомом освіти Миколою Скрипником, якого називали «націонал-комуністом» або «наркомом із партквитком під вишиванкою». Українська мова голосно звучала тепер не тільки на базарі, але й на Хрещатику. Створювались курси для вивчення української мови з дев'ятимісячним терміном навчання для тих, хто зовсім не знав мови, і тримісячним для тих, хто мав удосконалювати своє знання української мови.

Українська мова офіційно впроваджувалась у діловий обіг, ставала обов'язковою для вивчення у середніх і вищих навчальних закладах. На виконання постанови Ради народних комісарів Української Соціалістичної Республіки України (так тоді називалась Україна) «Про заходи термінового проведення повної українізації радянського апарату» встановлювались навіть терміни переходу державного апарату на українську мову: спочатку — до 1.08. 1924 року, потім — до 1.08. 1925-го, далі — до 1.01. 1926 року.

Українізувалось і культурне життя. З 1917 по 1919 роки у Києві гримів український новаторський «Молодий театр» на чолі з реформатором української сцени Лесем Курбасом. З 1922 року у Києві, а з 1926 року у Харкові розгортає свою діяльність українське мистецьке об'єднання «Березіль», знов-таки на чолі з Лесем Курбасом. З 1920 року у Вінниці, з 1923-го — у Харкові, а з 1926 року — у Києві продовжує славні традиції корифеїв українського театру театр імені Франка на чолі з Гнатом Юрою. Київський оперний театр переходив на українську мову, он уже російський теноровий

геній Собінов, гастролюючи в Києві, співав Ленського українською мовою і захоплювався її мелодійністю...

Інша річ, що наприкінці 20-х політичний і духовний клімат країни різко зміниться і національне і культурне відродження стали різко згорти.

Але про все по порядку.

* * *

...Євген Плужник оселився у помешканні, де жила сестра Ганна, яка працювала лікарем-фтизіатром у медичному інституті, та її чоловік, ректор чи декан ветеринарно-зоологічного інституту. Тут він, очевидно, за порадою родичів, і починає вчитися. Вчиться рік. Не стільки вчиться, скільки продовжує розбиратися у своїх душевних уподобаннях. Про те, як він здобував освіту ветеринара, зауважував дослідник його творчості Леонід Череватенко: «У стінах інституту найдовше перебував Євген Плужник того дня, коли забирав свої документи назад». І обертає свій погляд на український театр.

Річ у тім, що у 1918 році, за часів Гетьманату, було створено Вищий музично-драматичний інститут імені Миколи Лисенка (раніше це була музично-драматична школа його ж імені). У ньому у ті часи викладали видатні майстри українського театру — Лесь Курбас, Іван Мар'яненко, Йосип Стадник, Марія Старицька...

«Чи не театр — моє призначення?» — думає колишній керівник народного театру (як би назвали тепер гурток хуждожньої самодіяльності сьогодні, яким він керував?). І невдов-

зі вступає до київського музично-театрального інституту імені Миколи Лисенка. Відчуває в собі здібності і записується на акторський курс викладача акторської майстерності і декламації професора Володимира Сладкопєвцева. Поруч навчалися Віра Строева, майбутній режисер і кінодраматург, відома за фільмами «Борис Годунов», «Петербургська ніч», майбутня дитяча письменниця Валентина Осєєва, авторка знаменитої повісті «Васько Трубачов та його товариші». Тут він міг зблизитися із Лесем Курбасом, який вчив своїх майбутніх акторів у стінах інституту. Напевне, зблизився, бо пізніше у Харкові вони зустрілися як давні знайомі. І головне...

Але про це пізніше.

В інституті все складалося нібито на його користь. Студенти готували до показу на іспиті, за завданням педагога, професора Володимира Сладкопєвцева, вірш Дмитра Мєрежковського «Сакья-Муні» (Сакья-Муні — засновник і проповідник буддизму, нічого собі вибір для художнього втілення!). Ось вони, ці рядки про перевтілення Будди:

Я стою, как равный, пред тобою
И, высоко голову подняв,
Говорю пред небом и землею
Самодержцу мира: «Ты не прав».
Он умолк, и чудо совершилось.
Чтобы снять алмаз они могли,
Изваяньє Будды преклонилося
Головой венчанной до земли.
На коленях, кроткий и смиренный,
Пред толпою нищих царь вселенной,
Бог, великий Бог лежал в пыли...

І в той час, як інші студенти пристрасно кричали, особливо наприкінці, Євген — навпаки — читав стримано, усе стихуючи і стихуючи голос на останніх рядках. Гадаю, буддизм не лишився поза уявою поета, зокрема, нірвана, як високий ступінь свідомості і свободи, досяжний навіть за життя...

Педагог тоді промовив, що серед тридцяти студентів талановитий один — Плужник. У театральному інституті на нього чекали головні ролі у виставах майстра.

Але нечувано — після першого очевидного успіху Євген добровільно залишає заклад: «Я завжди мріяв бути скромним трудівником у театрі. Як тільки Сладкопевцев отруїв мені душу славолюбством, і я побачив, що посіяне ним проростає, я визнав за краще одразу позбутися спокуси».

Насправді причиною міг бути туберкульоз, який почав різко прогресувати, а відтак Євген був змушений розпрощатися з мрією про театр. І не тому, що розчарувався у мрії, а боячись, щоби під час перебування у сценічному ансамблі він не інфікував сценічних партнерів.

Та не назавжди, як виявиться опісля. Розпрощавшись з театральним інститутом, Євген повернеться до театру в якості драматурга. Але це станеться набагато пізніше, і про це — теж свого часу.

* * *

Зараз же він продовжує писати вірші, списуючи цілі зошити. Схоже, він визначився зі своїм Божим призначенням, про що свідчать його погляди на мистецтво, які вклав у уста

героя роману «Місто» письменника Вигорського-Плужника його найближчий друг Микола Підмогильний.

Мистецтво він поділяє на кілька категорій і перераховує їх по порядку.

Мистецтво запахів. Матеріал його тонкий і високий, так що орган сприйняття людини неспроможний відрізнити його у всіх відтінках.

Мистецтво шумів — музика, найвище з мистецтв.

Мистецтво слова, матеріал якого набагато більш означений проти шуму й потребує для художнього сприйняття тільки пересічної чутливості, але все ж тонкий і придатний для глибокої обробки.

Мистецтво життя — мистецтво виключно конкретне, але так само неунормоване, як і мистецтво запаху. Саме у «мистецтві життя» він вибрав «мистецтво слова».

Але поет ніяк не наважується публікувати свої вірші. Ну, як же, міркував Євген, поет має бути талановитим, а я?.. Вимоги до себе, як до поета, у молодого Плужника були надзвичайно високими. Поет, за його словами, має створити «щось надзвичайне», щоб називатися поетом. Цим він відрізнявся і відрізняється від багатьох впевнених у собі поетів, які будь-що прагнуть до оприлюднення своїх творинь і здобуття собі популярності.

І хтозна, як би складалась в подальшому доля Плужника, якби не...

ЇХ ЗВЕЛА ДОЛЯ

«Миттеворосте чудова!
Зупинись! Тривай!»

Гете

На схилі літ 90-річна дружина поета Галина Автономівна, емігрувавши у роки війни у США і проживаючи у китайському кварталі Нью-Йорка, згадувала на прохання Миколи Жулинського про те, як вона дуже дивно познайомилася з Євгеном Плужником. Це сталося у 1923 році, а для неї — як вчора.

За свідченням очевидців, у зовнішності поета було щось магнетичне. Недарма ж він зміг на одній студентській вечірці зачарувати першу красуню музично-драматичного інституту Галину Коваленко, не сказавши при цьому жодного слова за весь вечір.

Як це сталося.

Галина була на рік молодша від Євгена. Закінчивши історико-філологічний факультет Київського інституту народної освіти, вирішила спробувати себе в акторстві, і тепер вчилася на молодшому курсі музично-театрального інституту. У неї було багато залицяльників. Якось Євген пристав до групи студентів театрального, які проводжали її додому. Заходять до неї в кімнату. Євген сидить мовчки і спостерігає за загра-

ванням хлопців до Галини. Буває іронічно усміхнеться. Інколи закине щось дошкульне на адресу якогось хлопця, якого вважає за свого суперника. Ось до неї підходить його головний конкурент — галичанин Іван Рудницький. Він знає Галину давно і свій інтерес до неї підтверджує запрошенням до Відня.

Раптом у розпалі веселощів Євген раптово підходить до Галини, цілує її і без пояснень іде.

?..

«Мені хтось тоді і каже: «Чи ти не сповна розуму? У нього ж відкрита форма туберкульозу». А я кажу: «Будем разом помирати» — продовжує згадувати Галина Автономівна. — Наступного вечора знов приходить. Сидить і мовчить. Раптом каже, ніби вибачаючись: «Ну, й начудили ми вчора з вами, панно Галино...»

А потім Євген зникає на кілька місяців.

Приголомшена Галина обурювалась його дивною поведінкою, гірко плакала. Плакала, бо закохалась...

З'явився Євген так само несподівано, як і зник. Пояснив, що вчителював у Миргороді і перевіряв свої почуття до неї.

Звучить начебто банально, але банальними можуть стати будь-які істини, повторювані дозвоільно. У Плужника вони звучать як самовідкриття свого відношення до жінки.

Ну, приміром:

«Люди часто говорять: «Я вас кохаю» тоді, як треба сказати: «Я вас хочу» — це з афоризмів Плужника. — Причём дуже часто на місце цього «вас» у другій формулі можна підставляти багатьох...»

Або:

«Щоб покохати жінку, треба полюбити її як людину. Шукати в жінці людину — це суть кохання, в нім різність статей тільки підкреслює одність ества»...

Про свою першу і єдину любов 90-літня Галина Автономівна Плужник розповідала Миколі Жулинському на його прохання, і ми безмірно вдячні йому за це.

«Я молоденька була, мамі кажу: «Мамочко, ти знаєш, за кого б я заміж вийшла? Як я заплющу очі й на всьому світі буде тільки одна людина, то та, що мені суджена». Нас не вінчали, нічого ж бо того вже не можна було, хоч батько мій священник.

І от приїхали ми... Я постукала, вийшла мама...

— О, моє Галенятко приїхало. А це хто?

Кажу: «Мамочко, ти вже мене поцілувала, а тепер його поцілуй».

— А чого б я його буду цілувати?

— Бо то, — кажу, — тепер мій чоловік.

— А, це той, що на всьому світі один...

А Євген довго не міг прийти до тями, збагнувши, що Галина — це єдина і на все життя:

Я вас, Галю, згадував сьогодні.

Хотілося мені вас побачити.

Усе здавалося, що ви самотні

І десь далеко плачете.

Смішно це, але мені так хочеться

Про якесь майбутнє з вами балакати,

Дивитися, як день квітневий точиться...

А може, й плакати...

Вони оселилися за адресою вулиця Прорізна, 18/1, на останньому шостому поверсі, у квартирі, точніше — у кімнаті двоюрідної сестри Галини Марії Юркової, перегородивши її ширмою.

Марія привітала молодих з одруженням. Далі вона із захопленням відгукуватиметься на поетичні виплески Євгена, розуміючи, що перед нею — великий поет. Недарма ж бо Марії Євген присвятив свою поему «Галілей». Саме Марія зберегла київський архів Плужника. Якби не вона, світ би не побачив третю авторську збірку Плужника «Рівновага», що вийшла в університетському місті Аусбург у 1948 році. Але це вже інша історія...

Учасниця творчого об'єднання «Ланка», до якої пізніше пристане і Плужник, Марія Галич, згадувала свої часті відвідини Євгена:

— У кімнаті — платяна шафа, ліжко, полиці з книгами (О. Рудяченко уточнює — не полиці з книгами, а книжкова шафа з повним зібранням енциклопедичного словника Брокгауза і Ефрона, томи якого на дозвіллі полюблив гортати Євген). Ще є залишена попередніми заможними власниками велетенська канапа і з того ж таки гарнітуру пуф. Він видає своєрідний звук, коли на нього сідають. Господар зве його «пфу». Над канапою — полтавський килим, портрет Тараса Шевченка, репродукція картини Іллі Рєпіна «Запорожці». Посередині — круглий стіл та два стільці. Ще — жирандоля-свічник. До неї прив'язаний білий ведмедик. Із ним Євген, буває, розмовляє, коли в кімнаті нікого немає. До

одного з двох вікон постійно підлітає пара голубів. Годує він їх об 11-й годині».

Молоді побутовували скромно, проте гостинно. Чаюванням та цікавими бесідами — обміном творчим досвідом — зустрічали відвідувачів, серед яких вже пізніше бували Валер'ян Підмогильний, Григорій Косинка, Дмитро Фальківський, Борис Антоненко-Давидович, Максим Рильський, Микола Бажан, Володимир Сосюра, Павло Тичина...

Плужник працював вдень удома. Служіння музам не терпить поспіху... А удома йому створювала творчу атмосферу його дружина. Якимсь забіг Павло Тичина, і з порогу запевнив, що поспішає і не затримається довше, ніж на півгодини. Але просидів усі чотири. Прощаючись, автор «Сонячних сонетів» виправдовувався:

— У вас так гарно і затишно. А в мене зимно, миші бігають та книжки гризуть...

А от Сосюру Плужник вважав «поетом з Божої ласки», проте не поважав. Ну, як не поважав... Ставився до нього зі співчуттям, як до людини, котрій бракує культури і смаку. Перечитавши річ, яка була йому не до вподоби, обурювався: «Дрянь, конечно, стишок. Но все же лучше, чем у Сосюры». Друзі помітили, коли Плужник сердився, то несподівано іронізував російською мовою...

А якось до Плужника завітав Максим Рильський. Виявляється, свою першу збілочку «Дні» Плужник презентував своєму навчителю з шанобливою присвятою: «Поетові — учень. Максиму Рильському — Євген Плужник». І в свою

чергу Максим Рильський завітав до Плужника, де свою власну збірку «Тринадцята весна» лишив господарю зі словами, мовляв, Євген Плужник належить до тих учнів, які переростають вчителів.

А за спиною Євгена стояла Галина...

Випереджаючи події, ми наближаємося до головного, заради чого, напевне, і знадобився екскурс в особисте життя Євгена — як він ступив на поетичне поприще.

* * *

Сказати, що жили Євген з Галиною у злагоді і мирі — це нічого не сказати. Вони жили в любові. Я цілком згоден зі словами шанувальниці й дослідниці творчості Плужника Галини Токмань, яка захоплено казала, що це був шлюб, який укладається на небесах.

Галина стала для поета головним сенсом життя, найбільшою цінністю, дарованою Богом, заради якої варто було видряпуватись зі страшних урвисьок, що в них кидала його доля і більшовицька влада, утисків і репресій, нападів недуги.

І творити!

Галина розуміла, з ким звела її доля, першою відчула талант чоловіка. Тож не тільки вірно кохала його, а й підтримувала його творчі починання, заохочувала до подальшої творчості.

Вона незримо бувала поруч, коли Євген підходив до вікна і замислювався...

Маленький відступ. Нині велике вікно кімнати на Прорізній на третину закладене цеглою. І все одно я побачив те,

що бачив Плужник, підходячи до вікна: модерні будинки Хрещатика, які у вересні 1941-го злетіли в повітря від радянської вибухівки, Радянську площу з фонтаном (нині Майдан Незалежності), колишній інститут благородних дівиць, в якому перебувала комендатура НКВС з в'язницею у підвалі, далекий схил Хрещатої долини, вдалині — золоті бані Києво-Печерської Лаври... а за ними — Дніпро...

Галина Автономівна згадувала ті хвилини, коли вони стояли поруч біля вікна, замислено дивлячись у далину: «Дивиться-дивиться й так сумно каже: «Боже, який чудовий Київ, як я його люблю!» Він міг годинами дивитися на Дніпро, дніпрові кручі, золоті верхи Києво-Печерської Лаври, а тоді за ручку — і пише, пише».

Писав здебільшого навісточки біля бюро (як, до речі, і Гоголь), чи не побоюючись, що натхнення може швидко минути...

Але Галина була вражена тим, що він «пише і засовує написане то в піч, то під матрац...» А Євген в одному з рукописних зошитів, ніби вибачаючись, роз'яснив, чому:

Напишеш, рвеш... і пишеш знову,
І знов не так. І знов не те...
Аж поки слів цвілу полову
Утома з пам'яті змете.
І затремтять в куточку губи,
А істина ж така нудна:
Усі слова збери, мій любий, —
Душі не вичерпять до дна!
Хай нерви збуджено, хай скутий
Ти весь натхнення холодком, —

Умій спокійно позіхнути
Над недокінченим рядком.

Позіхнув — і під матрац.

Звідти їх витягала, потайки від нього, Галина і... Захоплена його поезією і вражена тим, що він уникав оприлюднення своїх шедеврів, вирішила допомогти поету відкрити себе світу.

Навіть не порадившись із сестрами, одного разу «викрала» його поезії і — розіграла виставу «Відкриття поета світові».

Вона показала «викрадене» Юрію Меженку, тонкому літературознавцеві, який за часів Директорії очолював Головну книжкову палату, а нині — Український науково-дослідний інститут книгознавства. Показала інкогніто — так, віршики одного знайомого, як вони вам? Прочитавши їх нашвидку, Меженко запалився: «Це справжній поет! Не схожий ні на кого! Хто це?» Галина мусила зізнатись, що автором є її чоловік, що він не наважується оприлюднити свої твори, і тому...

Далі вистава у постановці Юрія Меженка продовжувалась як по нотах. Домовились, що Галина, нібито випадково, вийде о певній годині прогулятися вулицею Прорізною, а там його, нібито випадково, зустріне Юрій Меженко. Так і сталося. Меженко перестрів Плужника — чи не у кафе «На хвилинку», де часто пили каву письменники? — і запросив його на чергове засідання літературного угруповання «АСПИС» (Асоціації письменників), яке вів Микола Зеров. Плужник прийшов, уважно слухав, про що сперечаються письменники, придивлявся до них, аж раптом...

Меженко представив його і попросив прочитати свої вірші. Плужник, звісно, знітився, але куди подінешся — прочитав. Успіх перевершив усі сподівання. Молодого поета палко вітали присутні, і серед них елітні творці — лідер групи «неокласиків», поет, майстер сонетної форми, перекладач і літературознавець Микола Зеров, засновник течії українського футуризму Михайль Семенко.

Вірші мали беззаперечний успіх у письменницькому колі. Максим Рильський обійняв Плужника, промовивши: «Ви справжній поет! Україна була б багата, якби мала десять таких поетів!»

А Галина тішилася: «Ти ба, пішов з дому Євген, а повернувся поет».

Й надалі «все, що Женічка писав, — згадувала Галина Автономівна на схилі життя, — я перечитувала, допомагала готувати до друку, носила до журналів, друкарень...

Плужника почали охоче публікувати, його лірика користувалась великою популярністю у читачів.

І от у нього прорвалося: «Як бути поетом, то великим поетом. Я можу написати щось надзвичайне... Я хворий, у мене сухоти, але я напишу щось таке, що кожен скаже: «А це Плужник написав».

З цим він і звертається до читачів:

Каменя один приділ — лежати.
Вітрові один зачин — лети!
Тільки я поставлений питати
Як не цілі, то бодай мети.

Та хоч як — в лиця свого поті —
Зважу міру явищ і подій, —
Камінь той лежатиме і потім,
Вітер той літатиме й тоді.

І в подальшому він ставився до себе як до поета з максимальною вимогливістю, не властивою, до речі, багатьом його друзям-поетам, які поспішали стати популярними. Коли 1926 року видавництво «Глобус» надрукувало його дебютну збірку «Дні», він прискіпливо допитувався у своєї натхненниці:

— Галю, може це ще рано?

— Вчасно, Євгене, — відповіла Галина.

Вони прожили у мирі і злагоді коротке — 10 років, — але щасливе життя. Вона його любила, надихала і лікувала. А Євген, оцінивши те, що Галина «вивела його в люди», присвятив їй проникливі рядки в одному із своїх листів, рядки, сповнені пристрасті, що вирвалась з його серця: «Галю, рідна! Кожна хвилина до тебе, кожна думка про тебе, а ти далеко. Не хочу відпочинку ніякого — і не відпочину я, коли вечори минають, а руки твоєї не візьму на груди... Галку, ти ж прекрасна моя, скажи, що щаслива! Все зроблю, що захочеш, що звелиш — аби тільки чути — хлопчик мій, Женька! І, може, обідив я тебе коли — я кохаю тебе! Ти ж знаєш, ти ж чуєш, ти бачиш! Ніхто, ніхто — ніколи! — не любитиме тебе так, як я! І ніхто нікого ніде так не любить!»

А ось ці рядки читаю і уявляю, що він писав їх під час своєї вимушеної ізоляції від коханої, чи то у лікарні, чи то у тюрмі...

Річний пісок слідок ноги твоєї
І досі ще — для мене! — не заніс...
Тремтить ріка, і хилиться до неї
На тому березі ріденький ліс...
Не заблукають з хуторів лелеки,
Хіба що вітер хмари нажене...
О друже мій єдиний, а далекий,
Який тут спокій стереже мене!
Немов поклала ти мені на груди
Долоні теплі, і спинилось все:
І почуття, і спогади, і люди,
І мертвий лист, що хвилями несе...
Немов ласкаві вересневі феї
Спинили час — і всесвіт не тече...
І навіть цей слідок ноги твоєї
Вже не хвилює серця і очей...
Бо я дивлюсь і бачу: все навіки
На цій осінній лагідній землі,
І твій слідок малий — такий великий,
Що я тобі й сказати б не зумів.

Це спогади про кохання, які не стираються з пам'яті, і водночас — філософські роздуми про сенс життя, про «велике і мале» в ньому. Кохання — це те велике, чим варто дорожити, що варто берегти в душі. А досить похмурий пейзаж («ріденький ліс», безлюддя, «мертвий лист») ніби натякає на складні життєві обставини ліричного героя, на те, що він у вимушеній розлуці з близькою, найближчою йому людиною, і це додає нотку трагічності, болючого щему, жалкування за тим, що головні слова, можливо, він так і не встиг сказати своїй коханій.

Образ коханої обожнюється ліричним героєм. Звертаючись в уяві до коханої, ведучи розмову з нею, немов сповідуючись їй, ліричний герой занурюється у світ своїх внутрішніх переживань.

У вірші є незвичайний образ — «слідок ноги малої», що набуває символічного звучання, бо стає «великим», тобто дорогим, неповторним, як слід богині. Це символ вічної краси і кохання, який бентежитиме душу завжди — і в земному житті, і у вічності...

Читаю ці рядки і згадується гетівське: «Миттєвосте чудова! Зупинись, тривай!»

Розділ 4

МИНАЮТЬ ДНІ, МИНАЮТЬ НОЧІ...

«Не герої, не жертви... ми так собі...
Ті сіренькі, маленькі люди,
В кого серця гарячий бій
Болем виснажить груди...»

Євген Плужник

Він не мислив свого життя без України. Хто б не переміг у кривавих битвах, він мусить бути в Україні, пройматися її болями, надіями і сподіваннями.

І коли у 1922 році було утворено СРСР, де Україна начебто постала «між вільними вільна, між рівними рівна», він заявляє про свою щирю готовність включитися у розбудову України у складі СРСР, де почалася політика українізації. Не любитель декларацій, він цього разу робить це щиро-декларативно, створюючи щось на зразок українського «Інтернаціонала».

Селянине!
Твоя рука —
У мозолях —
У мозолях днів та плуга!
Поруч з нею
Рука
Така
Друга!

Робітник — полотно таке ж,
Тільки включене в фарбу синю!

Робітнича сила без меж,
Селянська без спини!
Поруч стануть —
Земля нова!

Світ на інші шляхи натрапив:
— Вже палають нові слова!
— Вже малюють нові мапи!

О мозолі міцних долонь,
Що цілують і серп, і молот! —
Це від ваших стискань вогонь
Навколо!

Щоправда, виникає питання, чому ж це від стискань робітничо-селянських долонь виникає вогонь навколо? Не щастя трудового люду, а вогонь? Але ж вогонь нічого не створює — тільки знищує...

Все б нічого, але насторожує надмір знаків оклику у коротенькому вірші на 21 рядок — аж 8... Враження, що він не стільки вірить, скільки істерично намагається себе переконати у непереможності союзу робітничого класу і трудового селянства у побудові УСРР (Української Соціалістичної Радянської Республіки) у складі СРСР (Союзу Радянських Соціалістичних Республік).

І це запорука щастя?

Ідеаліст, та й годі.

Хоча...

Тим часом Плужник занурюється в українське громадсько-культурне життя. Того ж таки 1923 року Микола Зеров,

поет глибокого проникнення у філософську сутність буття, вишуканої мови і високої версифікативної майстерності, залучає початкуючого поета Плужника до літературного об'єднання АСПИС (Асоціація письменників), яке орієнтувалося не на революційну риторику-балаканину, але у першу чергу на професійну майстерність. Тут Плужник спілкується з донькою Михайла Старицького, письменницею, поетесою Людмилою Старицькою-Черняхівською, Максимом Рильським, якого він пізніше назве своїм учителем, своїми друзями — майже однолітками — Павлом Филиповичем, Григорієм Косинкою, Борисом Антоненко-Давидовичем, Валер'яном Підмогильним, які разом з ним виходили у перші ряди українського письменства. Зеров пізніше скаже: «Ми хочемо такої літературної обстановки, в якій будуть цінуватись не маніфест, а робота письменника; не вбога суперечка на теоретичні теми — повторення все тієї ж пластинки з кричущого грамофону — а жива й серйозна студія літературна; не письменницький кар'єризм «человека из организации», а художня вибагливість автора перш за все до самого себе».

Тому й вступив Плужник до АСПИСу, що усе життя свідомо уникав політичних питань, не втручався у бурхливі літературні полеміки, що часто носили політичний характер. «Він поет, хіба цього замало?» — висловився про Плужника парадоксальний український письменник і літературознавець Віктор Петров...

Але певні розходження у поглядах на національно-культурну спадщину та шляхи подальшого розвитку української

літератури призвели до розколу АСПИСу, внаслідок чого у 1924 році утворилася літературна група «Ланка», куди, на пропозицію Валер'яна Підмогильного, увійшов Плужник зі своїми друзями — Борисом Антоненко-Давидовичем, Дмитром Фальківським, Тодосем Осьмачкою, Григорієм Косинкою, Іваном Багряним, Марією Галич...

Назву об'єднанню дав Валер'ян Підмогильний, мотивувавши її тим, що ланчани прагнули своєю творчістю «заповнити зяючу прогалину, що утворилась в українській літературі після великих катаклізмів, і всі разом стати ланкою у розірваному ретязі». Нова доба — нова література. Об'єднання відкидало при цьому політичне пристосуванство, протистояло ідеологічному тиску, боролось із графоманством.

У «Ланці» (згодом «Марсі») Плужник увійшов до когорти талановитих особистостей, які, перш за все, поважали свободу творчості й керувалися насамперед критеріями художності. Тамара Мороз-Стрілець, дружина Григорія Косинки, проникливо писала про спільні естетичні погляди і манеру спілкування у цій організації: «За єдиний творчий критерій визнавали писати правдиво, просто і так, щоб твори були зрозумілі якнайширшому колу читачів, тобто без формалістичних надмірностей, характерних для літератури того часу... Телефонів не було, але друзі завжди знали, хто над чим працює, бо «крутилися» всі біля Золотих воріт, у скверіку біля фонтана. Збиралися, коли хтось із товаришів принесе щось нове, навіть ще й невикінчене, — любили почути думку ще в процесі роботи над творами. А коли автор мав

намір опублікувати завершену річ, тоді її обговорювали. Ніхто з групи не подавав твору до друку, не прочитавши його попередньо на «Ланці» — «Марсі»...

При всьому при тому Плужник бажав вступити в українську літературу якомога скромніше. Він і був скромний, з долею іронії представлявся колегам і читачам: «знаю, сіренький я весь» або «Я — як і всі. І штани з полотна». Олександр Рудяченко відтворює вигляд і умонастрій Плужника часів його вступу на поетичне поприще: «... безробітний і відсторонений від дійсності, він не змінює свого способу життя. Обшарпаний, але, як Шак'ямуні Дмитра Мережковського, геть просвітлений, Євген Плужник не має часу, коли й угору глянути, бо змінює у римах вічність...»

Як згадувала дружина Григорія Косинки, письменниця Тамара Мороз-Стрілець, Плужник «читав свої вірші трохи співуче, що надавало їм приємної музичальності... І наполягав на збереженні власного поетичного обличчя — «нехай знають лице поета».

Він ризикував опинитися в тіні таких трибунів як Семенко і Хвильовий. Хоча за рівнем поетичних досягань та передбачень аніскільки не поступався їм. Зберігаючи власне обличчя, був поруч — але не поступався.

Чужий усіляким гаслам і декларативним заявам, він вітався з читачами не як оспівувач української радянської дійсності чи винищувач ворогів радянської влади, а як володар повсякденного досвіду власної свідомості, в мотиві зосередженості в одній площині — власного душевного умонастрою. Світ його

душі містився не у спалахах класової ненависті, не у сліпому кровопролитті заради ілюзорної мрії, а проливався у співчутті людині, яку неможливо знищували і над якою висів меч:

Мій народє! Світлий і босий,
Хай святиться твоє ім'я!..

* * *

Дні і ночі, тижні, місяці, роки... Для Плужника — це плин часу, це день за днем — минуле, день за днем сучасне, день за днем майбутнє.

Епіграфом до збірки своїх віршів «Дні» Плужник обрав вигук, інакше не скажеш, Павла Тичини: «Як страшно! Людське серце до краю збідніло». Схиляючи голову перед «раннім Тичиною», він солідаризувався з ним у погляді на сучасний душевний стан людини.

Але його ображала словесна еквілібристика, навмисне штукарство, яке де-не-де проглядало у тичининому вірші. На Тичину Плужник навіть вигадав епіграму, точніше, ось так підправив оригінал:

Дівчина на призьбі: «Ціпу! Ціпу! Ціпу»
Собака на цепу:
«Гав! Гав! Гав!»

Ну, це так, до слова.

У своїй першій збірці «Дні», яка побачила світ у 1926 році, він здійснив те, що до нього не наважувався зробити жоден з українських поетів і письменників. До Плужника українські митці оспівували революцію, українські письменники в емігра-

Драматичний маніфест... І не я перший це помітив. Як за-
уважила літературознавець Ярина Цимбал, між цими «я знаю»
і «вірю» — трагедія людського існування, яка криється в одвіч-
ному протиріччі зовнішнього й істинного, та утопічне утвер-
дження світлого майбутнього, заради якого і слід жити.

Перші 18 віршів — про вбивства, розстріли, кров, смерть.
В них ніщо не «оспівувалось», ніхто не «оплакувався». При-
чому це не героїчна смерть у вирі революції, десь на барика-
дах чи фронтах за віру та ідеали.

Абсурд некрофільства — банальна у своїй безглуздії
конкретиці насильницька смерть, до якої всі збайдужіли.

...Ось він підходив до вікна кімнати над Дніпром і перед
очима поставало:

Ніч... човен — як срібний птах
(Що слова, коли серце повне!)
...Не спіши, не лети по сяйних світах,
Мій малий, ненадійний човне.
І над нами, і під нами гарячі світи...
І внизу, і вгорі глибини...
О, який же прекрасний ти, світе єдиний!

Лірика лірикою, але мені, читачеві, хочеться запитати
у автора:

чом ненадійний його поетичний човен?

І чому всюди горять світи?

І чому мені, читачеві, хочеться додати до останнього ряд-
ка «О, який же красивий ти, світе єдиний...» — «міг би бути,
якби не...» Може, поет на це і розраховував?

Так, життя прекрасне, має бути прекрасним, але у поета
не застигло очі. Він широко розкритими очима:

Бачив життя до останнього
Дня сотнями ран...

Як помітив Максим Рильський: «Плужник уміє дивитись і не бачити не може». І у невмолимій послідовності у душі поета виникають бліц-кадри:

Бліц!
Ще в полон не брали тоді...
Приліпили його до стовпа...
На землі, від крові рудій,
Кривава ропа...
Так очі ж навколо лихі...
Крізь зуби один — розстріляти!
А далі десь солома дахів...
А там десь Шевченко і мати...
Долоню на чоло поклав,
Крізь пальці майбутньому в вічі...
Хвилина текла, не текла...
Наган дав осічку аж двічі...
А втретє... І сонячний сміх
На драні упав черевики...
І правда, і радість, і гріх,
І біль не навіки!

Як не здригнутись, уявивши це!
Потрійне очікування смерті...
Вічне сонце — протиставлене конечності людського існування на землі...

І оце подвійне тлумачення смерті: і як трагедії — обірване єдине і неповторне життя, і як звільнення — від нестерпних страждань і мук. Це був екзистенціальний відчай, реак-

ція поета на буденність — байдужість тих, що вбивають, до тих, кого вбивають.

* * *

І виникали нав'язливі видіння внутрішнього зору — як стоп-кадри з кінофільму душі:

Бліц!
Впало — ставай до стінки! —
Сперся плечем на ганок.
Тільки й згадав: у жінки
Грошей нема на ранок.
І ні жалю, ні болю
Бачив — нагана наставив...
Ніби виконував ролю
У нецікавій виставі.
Тільки й думок на ранок —
Хліба нема у жінки...
Ганок.
Труп біля стінки.
Абсурд!
Зустрів кулю за лісом,
Саме там, де посіяв жито.
За яким бісом
Стільки було прожито!
Прийшла баба, поголосила...
Невеличка дірка між ребер...
Ну, звичайно, — краса і сила
MARCHE FUNEBRE!¹

Жахлива констатація: смерть однієї людини — як історична подробиця свого часу...

¹ MARCHE FUNEBRE — похоронний марш.

* * *

І все у послідовності дій і думок жертви і ката:

Бліц!
Притулив до стінки людину,
Витяг нагана...
Придивляйсь, дітлоха, з-за тину:
Гра бездоганна!
Потім їли яєшню з салом,
До синців тисли Мотрі груди...
О, минуле! Твоїм васалам
І в майбутньому тісно буде...

Що може бути страшнішим, ніж розстріл людини, що став
побутовою подробицею часу?

* * *

Бліц!
Сідало сонце. Коливались трави.
Перераховував кулі — якраз для всіх!
А хто з них винний, а хто з них правий! —
З-під однакових стріх.
Не схибть куля — не стогнатимуть довго.
Подивилися — поле! Ромен з трави...
Передній, мабуть, ходив — так човгав:
Черевики скривив.
Сховалось сонце. Сутеніло помалу.
Час би й росі!
А хтось далеко десь генералу:

— Усі.

Розворушений до нестями баченим кровопролиттям, перебираючи чужі болі на себе, він уже і себе бачить уві сні біля стінки.

Бліц!
Це снилось?.. На тихім світанні
Багнети, і я біля стінки...
О, перші й довіку останні
Мої півхвилинки...
О, ранки! Кінчається зараз
Вино нерозведене ваше!
...А в думці — який тепер вираз
На очі нероблений ляже?
Це снилось? Не знаю. Не знаю...
І ось не живу, не конаю...
О, правда моя невесела!

І здіймається поет до небес і звідти бачить, звертаючись до нас:

Мабуть, дуже йому боліло,
Все облизував губи. Потім затих.
Невеличке на розі тіло.
Не спитають більш — за яких?
Дуже просто. Гостренька куля
Заступила йому далечінь.
Серце днями собі намуляв.
Спочинь!
Подивіться, кому кортіло
Подивитись за межі дат,
Непотрібне на бруці тіло,
А над тілом — плакат...

Читаєш чисті і проникливі рядки поета і розумієш, що в них ніщо не «оспівається», ніхто не «оплакується» — розкривається самий абсурд некрофільства. Плужник любить людей, і йому болить кожна смерть: він з боєм помічає і «не-

голений пух» на обличчі юнака, якого ведуть на розстріл,
і «сонячні зайчики» на драних чоботях убитого...

Світ його душі міститься в душі багатостраждального
українського народу:

Ой, упали ж та впали роси
На тихенькі-тихі поля...
Мій народі! Темний і босий,
Хай святиться твоє ім'я!

І — як виклик можновладцям:

І не вірю, не вірю — ні —
Що сотворить добро недобрий!

Прочитавши ці рядки, хочеться перехреститися і по-
мовчати...

І раптом здогадуєшся, що ті рядки болю і страждань звер-
нуті до нас, сьогоднішніх українців:

— Для вас, історики майбутні,
Наш біль — рядки холодних слів!
О, золоті далекі будні
Серед родючих вільних нив:
Забудь про вистраждані свята,
Що в них росила землю кров!
Мовчи, мовчи, душе підтята, —
— Агов!
Якийсь дідок нудний напише, —
Війна і робітничий рух...
О, тихше!
— Біль не вщух!

Розділ 5
«ГАЛІЛЕЙ»

«Вірю, — сльоза одинока каліки
Важить більш, ніж промови,
баланси і тисячі віршів і драм».

Євген Плужник

Одного вечора у Всенародній бібліотеці на літературній дискусії виступив Плужник, і це стало сенсацією. Антоненко-Давидович доніс до нас, як це відбувалося:

«Невдовзі ми організували чергову літературну вечірку, на яку прийшло багато людю різного віку, різних фахів та різних літературних смаків. Серед них було і чимало наших симпатиків, які особливо любили творчість Косинки, були й літературні антиподи, що в кожному нашому слові завзято відшуковували дрібнобуржуазну ідеологію, без якої вони упереджено не могли уявити собі творчості ланчан...

Та якщо перших приємно вразив виступ тоді ще невідомого нікому Плужника, то других «Галілей» (поема Плужника. — Р. К.) нового поета просто збив з пантелику.

Як було заведено, ми всі виступали з читанням своїх нових творів, але всі наші виступи, навіть прекрасна новела Косинки, який умів краще від всіх виконавців читати свої твори і мав завжди незмінний гучний успіх, цього разу поступилися перед поемою нового нашого товариша...

Уже перші рядки, які виразно і просто, без афектації і патетики читав цей незнаний поет у скромній чорній блузі з великими, розумними очима і пишним зачесаним назад чорним волоссям, привернули до нього увагу всього залу...

Поет-читець не тільки опанував увагу великого залу, він підкорив собі чуття й думки присутніх. Тиша в залі ставала дедалі напруженіша, густіша, коли страшно ставало не дочути не те що окреме слово, а найменшу інтонацію.

Я давно не відчував такої владної сили художнього слова і на самому собі, і на інших. Емоційна напруга слухачів доходила до краю. Здавалося, ще мить, і хтось у залі, а може, й увесь зал, злютований в одне незвичайне піднесення, не витримає вже цього емоційного шквалу...»

* * *

Що ж це за «Галілей», питає заінтригований читач, який ні слухом, ні духом не знав цього твору?

Галілей, чийм ім'ям автор назвав поему, з'являється тільки наприкінці твору. Насправді ж це поема про себе в своєму часі — поет навчився «розуміти, знати і мовчати».

Ось «ліричний суб'єкт» безцільно блукає знебарвленими лабіринтами міста, натрапляючи — їх не поминути — на беззахисних громадян, які потребують нашого милосердя, проте так його і не знаходять. Ось він іде темними провалами вулиць, і перед його очима розгортається якийсь «дикий танець жебраків». Він, захлинаючись у співчутті, іде, спотикаючись:

- то на каліку безногого, що «гниє на розі»,
- то на каліку безрукого, «з очима, повними муки», що простягає огризок руки, «тільки що не хапає за брюки»... а ось він уже «виє в пики фарбованих баб», яких бачить у вікнах ресторану,
- то на сліпця, що співає біля тину, «зігнувши дугою спину»:

Хлип... хлип...
Дайте мені на хліб...
Кормителі!
Хай царствують ваші родини
Вічно!
А я денно і нічно
За них хлип... хлип...
Дайте мені на хліб...
Не минайте!

О, ні!
Не копійки брудні.
Дайте шматочок щирості!
О, коли б серцем вирости
До безмежної, як біль, тишини!

І проймається думкою:

Вірю — сльоза одинока каліки
Важить більш, ніж промови,
Баланси
І тисячі віршів і драм.

А ось «ліричний суб'єкт» спостерігає, як, поспішаючи до ресторану:

Мовчки проходять «вони»;
Кожен кожному завжди далекий...
Танці... злидні... карати... парфуми,
Гаманці...
Гаманці...
Гаманці...

І натрапляє: на графомана, який вивалюється з рестора-
ну, обчеплений грудастими повіями...

А ось він уже йде яскраво освітленими вулицями:
— поринаючи «у гущину давніх повій і нових авто»,
— заглядаючи у вікна ресторанів, переповнених «ситими
і багатими»,
— глохнучи від гучного ревіння торгівців-зазивал до своїх
товарів...

Це вони мовчки проходять повз горе — «кожен кожному
завжди далекий...»

Пруть до церкви, на смерть, в ресторани...
Жруть, торгують собою і мають
Непромиті неславлені рани, —
Живуть!
Гей, ти, вулице!
Потного м'яса
Безбрежна, безкрая ріка!
Й над усім — два словечка з Тараса
І облитий дощами плакат!

А «ліричний суб'єкт» розповсюджує свій погляд:

Гей ви, села! Забуті ниви!
Чи на лоні ж ваших годин

Десь розквіт хоч один щасливий
Вашим бодем прекрасний крин?

Сподіваюсь, не треба пояснювати, хто ж то такий цей «ліричний суб'єкт». Загадка полягає у відсутності в його зображенні категорії героїчного — не вояк, не натхненник героїчних подвигів, але й не відсторонений від світу мудрець-споглядач. Так він і сам себе характеризує: «я тихенький, тихий поет. Тихіш од трави... взагалі я дуже тихенький».

Ну, звичайно, «літературний суб'єкт» — це український поет Євген Плужник, який жив у добу більшовицького НЕПу (Нової економічної політики) і дихав його напівотруєним повітрям. І, судомно ковтаючи повітря, не ховає свого душевного умонастрою:

Торгуємо усім, чим тільки можна, —
Словами, дровами, життям, сукном,
Та на аршин лягла рука не кожна.
— Як і раніше, мрію за вікном.
Що я продам? Мій крам — від мрій утома,
Широкє серце й бідний олівець!

У нього болить душа, коли перед його зором постає галерея мегаполісних типів на розвихреному тлі непманівської дійсності, які стають, на його переконання, безглуздим знаменням часу.

Він поставив собі риторичне питання — невже задля цього гинули тисячі людей по обидві сторони барикад?

Це — поема-виклик! Виклик усім революціям — минулим,
нинішнім і прийдешнім. І присуд тогочасним радянським
можновладцям:

І не вірю, не вірю — ні! —
Що сотворить добро недобрий!

Нічого собі «тихесенький поет»...

Він сповідується перед Богом:

Що я продам? Мій крам — від мрій утома,
Широке серце й бідний олівець!
Річ світова, і річ давно відома —
Який вже там ще й мрійництва купець...

І все-таки він живе вірою в щасливе майбутнє, й не такі вже
ілюзорні його сподівання. І звучить як молитовне заклинання:

Прийдуть дужі, щасливі люди,
А земля така й не така:
І машини прекрасні всюди,
Й без мозолів кожна рука...

І тоді:

Там
Вам,
Тобі,
Мені,
Їм —
Гей
Всім,
Всім
Так буде!

І ось тут у підсвідомості поета виникає Галілей.

А вгорі, в далині, наді мною —
Неприступний для зору людей,
Оповитий віків тишиною —
ГАЛІЛЕЙ.

Гей!
Герої!
Каліки!
Службовці!
Торговці!
Поетики!
А живіть собі, як вам бажається!
Через те, що — ви чуєте? — все-таки
Обертається!

Історія обертається по колу. Все-таки попри братовбивчі війни і криваві сходи на полі Плужник вірив у незнищенність поезії і краси життя. Дивився у майбутнє і вірив у нього, і промовляв до нього зі спокійною щирістю. Не просто вірив — а знав, що земля все-таки обертається, і що рано чи пізно, так чи інакше майбутнє українського народу буде світлим.

А тому, щоб не наробити помилок в майбутньому, слід, по-перше, добре вивчати і знати минуле, по-друге, оскільки історія обертається, то незабаром — коли це буде? Але ж буде! — і в Україну прийде той щасливий час, який заступить криваву добу революцій, воєн, голоду й страху.

І, згідно заповіту провидця Євгена Плужника, прийшов-таки той щасливий час. Не незабаром, а більше, ніж через півстоліття нам усміхнулася доля: Україна, без кровопролиття, стала-таки незалежною державою. А от чи станемо ми щасливими — залежить від нас самих.

1926 РІК

Євген Плужник творив в епоху, коли, за визначенням Юрія Лавриненка: «...світлоджерельну течію молодого українського відродження почала перекривати каламутна повінь північного тоталітаризму».

1926 рік виявився і у житті Плужника знаменним.

1926 рік. Вийшла в світ перша збірка його віршів — «Дні». Ті вірші увійшли в історію української літератури, а також психологічна поема «Галілей» і поема-роздум «Канів».

1926 рік. У рамках розгортання політики українізації Євген Плужник разом із Валер'яном Підмогильним укладає словник «Фразеологія ділової мови». У передмові «Від складачів» автори словника наголошують на актуальності цього видання: «Гостру потребу на систематизовану фразеологію української ділової мови відчуваємо аж надто гостро по наших установах. Відбувши курси українізації, засвоївши елементи морфології української мови та її синтакси, радянський службовець, проте, безсилий проти «мовних штампів» звиклої російської мови, не маючи під рукою не тільки остаточно фіксованої української ділової фразеології, а навіть того матеріалу, що давав би йому хоч навід, коли не нормативну відповідь».

Сьогодні, коли суржик заповнив українські міські вулиці, проникаючи навіть в офіційне спілкування українців,

непогано було б побачити плужниківську «Фразеологію» у кабінеті високопоставленого чиновника...

1926 рік. У Києві вийшла знакова літературна хрестоматія «За 25 літ». Її укладачі, Максим Рильський і Анатолій Лебідь, подали в ній кращі, вибрані сторінки української поезії, — від класика Лесі Українки, що творила на рубежі XIX—XX століть, до відомих авторів того дня 20-х років. Серед 51 письменника вже стояло ім'я Євгена Плужника, який набирив сили. У хрестоматії його презентували навіть без бібліографічної довідки, бо в житті не знайшлося нічого вартого уваги...

І у тому ж таки 1926 році, коли теплої літньої години поет затулявся було цигаркою, то ледь не захлинувся. Кров, не зупиняючись, цебеніла з горла ледь не два тижні. Галина змучилась, чистих рушників бракувало, прати вона не встигала. Останніми днями кров зупиняли простирадлом. Простора кімната на Прорізній була геть закривавленою, а блідий, мов полотно, Євген уже видавав черговий афоризм: «Он воно яке, моє поле битви».

Море крові пролилося в Україні — закривавлена його кімната... Криваві часи, які він зображував у своїх імпресіях, настали і для нього...

Стан здоров'я Плужника був критичним. Лікарі навіть заборонили хворому говорити, і він, аби щось попросити, дзеленькав чайною ложкою по склянці. На допомогу прийшов його товариш по «Ланці» Дмитро Фальківський, до речі, сам хворий на сухоти, — витребував у місцевкомі

письменників матеріальну допомогу хворому і приніс її Галині. Поклав гроші на бюро і попередив, звертаючись до Євгена:

— Друже, без віддавачки.

А той не міг навіть подякувати — лише очима кліпав...

Лікарі порадили відправити хворого до тубдиспансера у Ворзелі. Цього разу прийшли на поміч друзі. Транспорт тоді не працював, а їхати бруківкою з його хворобою лікарі заборонили. Борис Антоненко-Давидович, Валер'ян Підмогильний і Григорій Косинка пішки по черзі несли його на руках до залізничного вокзалу, занесли поета у поїзд, і він поїхав у Ворзель вмирати — лікарі попередили дружину, що чоловікові залишилося днів 10 до неминучого.

Проте неминучого не сталося.

Одного разу дружина, яка приїхала його відвідати, побачила, що чоловік лежить під соснами на «безхитрісній розкладачці» не на спині, як завжди, а боком. Лежить і не рухається. Кинулася до нього! А він, побачивши заплакані очі дружини, ще й пожартував, пошепки підбадьорюючи її: «Ти знаєш, Галча, якщо захотіти, можна і не вмерти».

Поет Божою ласкою, піклуванням дружини і друзів, всупереч лікарським прогнозам, вижив. І прожив з того часу ще 10 плодотворних для творчості років.

На якийсь час хвороба відступила, а надалі повільно, але невблаганно прогресувала. Довелося перебувати під постійним наглядом лікарів, періодично лягати у тубдиспансер, робити штучний пневмоторакс (піддуванку). Двічі на рік

дружина возила його то у Крим, то на Кавказ. Друзі підтримували хворого, як могли.

У 1928 року Микола Бажан привіз Плужника, який тільки-но пройшов курс лікування, до Умані, що на Черкащині, на відпочинок, і розмістив його у затишному приміщенні своїх родичів. Молодшій сестрі Бажана Аллі, студентці уманського будівельного технікуму, було доручено носити Плужнику свіже молоко і, напевне, випало щастя насолодитися поетичними перлами підопічного, якими він віддячував дівчині.

А він і на веранді, вкритий ковдрою, продовжує творити. Аж раптом:

Чиясь хода. Тут-тук.
— Чи можна?
— Ах, це ви, Алло?
Молока візьміть.
Із вінців глечика тривожно
(— Ви щось сказали?..)
стікає мить.
Стікає біла до нестями.
А кров червона,
Чи яка вона?
Стоять — рядком — під нагаями...
В траву — з розгону...
З дзвоників — труна...
— Ви принести солодкого просили?
Воно здоров'я
Дуже додає!
(Минуле відбирає сили:
Слізьми і кров'ю
В душу б'є!)

— Отак би й зразу. Може, ще долити?
— Нелегко нам недуги ці долать:
На мрії хвора ти, я — на сухоти.
А втім, про болячки — щось неохота.
Нехай тебе уже життя довча,
Мене вже...

Ліпше розкажи,
Як там навчання? Як там мама?
Що пише братик?
Щастям освіти!..

А думками, серцем він вже з Галиною:

А по кутках снуються вірші,
Все хатні...¹ милі,
Теплі, мов рілля.
Про тебе, Галочко. Повіриш —
Аж кіт-бурмило
Вуха наставля!
Лети, Галча мое! Чекаю!
Я вже оклигав
І готовий знов
Вести красу до водограю!..
У мене й книга
Буде про любов!

Пізніше, вже в таборі на Соловках, Плужник напише:

Ах, Умане!
Далека, мов Ітака!
В собі мій дух ти зберегла.

¹ хатніми він називав вірші, присвячені дружині. — Р. К.

Звучить як молитва-подяка Бажанові, що віддалив від нього неблаганне, Аллі, що лікувала його парним молоком, Галині, яка невідлучно турбувалася про нього.

Словом, вижив і урочисто пообіцяв дружині: «Більше не помиратиму, Галча. І не палитиму».

І, незважаючи на періодичні загострення хвороби, продовжувати творити. Творити до останнього подиху.

У найважчі хвилини не втрачав почуття гумору. Умів іронічно імпровізувати. Двоюрідна сестра дружини Плужника Марія Юркова, у помешканні якої тулилася молода сім'я Плужників, згадувала, що до них на квартиру часто заходив письменник Михайло Івченко, який захоплювався модною тоді індійською філософією. Він мав звичку якось по-своєму дзвонити в двері — протяжно і тричі. Євген схоплювався з місця і відчиняв двері зі словами:

-Р-р-рабін-Др-р-ранат -Та-гор!

І гість, і хазяїн щиро сміялись... І переходили до серйозної справи, заради якої завітав гість.

Багато інтелектуально-іронічних реплік Плужника, таких, як, скажімо:

«Минуло всім, але не всім минулося»...

«Як два по два чотири: лівіють погляди — псуються і маніри»...

«Хай розмовляють ті, кому сказати нічого»...

«Зміст твору — справа поглядів і часто гонорару»... стали афоризмами і увійшли в український письменницький побут. Він продовжував сипати дотепами все життя, навіть

їдучи «помирати» до тубдиспансера, навіть на останньому своєму ложі — чи то підбадьорюючи себе, чи відволікаючи співбесідника від важких дум...

І продовжував творити — стоячи біля бюро у своїй кімнаті, сидячи у кріслі тубдиспансера, лежачи на лікарняній койці.

Все це у розумінні того, що, як він передрікав:

— Я тут не житиму, нас знищать, нас усіх знищать, всіх письменників з розумом, тому що нас не можуть не знати, вони бачать у нас потенційних ворогів.

І творив — для своїх сучасників і для прийдешніх українських поколінь.

БЛИСКАВКИ ПОЕТИЧНОГО ОСЯВАННЯ

Три крапки...
Знаки оклику
Знаки питання
Мовчання...

Від початку свого вступу на поетичне поприще Плужник мав власну думку щодо подій, що відбувались в Україні. Він залишився в радянській Україні, щоб творити — на благо відродження української художньої культури. Чому я пишу «художньої культури»? Тому що творчість Плужника обіймала поезію, прозу, драматургію і лінгвістику. Причому, на відміну від деяких своїх друзів, ніколи не танцював ні під чию дуду — ні під більшовицьку, ні під дружню. Вважав, і не приховував цього, що повторювати чужі думки — все одно, що «зодягти на себе завшивлену сорочку». Взагалі він ввів в українську художню культуру поняття «мовчання».

Українська література ще не знала такого поета, який би, перебуваючи у вихорі історичних подій боротьби за створення української держави і створення незалежної української держави і падіння УНР у 1918—1921 роках, окупації України Червоною Армією, створення СРСР і включення України до його складу, політики «українізації» 20-початку 30-х років, передавав не самий перебіг цих подій, але відтво-

рював у своїх рядках напружену пульсацію свого внутрішнього світу, що формувався під впливом і в опорі цим історичним подіям. І залишатися при цьому вільним від усіляких ідеологічних тисків, ба навіть раціональних самонастанов.

Ми підступаємось до розкриття секрету плужниківської творчості.

І от тут я б зупинився на зауваженні пристрасного борця за справжність сучасної йому української поезії Юрія Меженка, який нам радить, як треба читати вірші, наводячи приклади читання першорядних українських поетів — раджу дослухатись.

«Валеріана Поліщука найкраще читати, їдучи гуркотливим вагоном, бо треба чимось перебивати галасливість та таракотливість віршів; Тичину найкраще читати в полі, під відкритим небом, щоб повними грудьми дихати, щоб очі далекі краєвиди бачили, щоб обрії широкі відкриті були; Сосюру читати слід перед вечором, сидячи на ганкові, що в садок трьома щаблями сходять, і щоб тихо було, щоб маті-оли пахли солодко; а от Євгена Плужника найкраще читати зимового вечора у темній хаті; на столі лампочка лише книжку освітлює, і в кімнаті, і в домі скрізь тиша, жодного звуку немає. Тоді спокійно, обов'язково вголос, без сильних акцентів, ритмічно й повільно сторінку за сторінкою перегортати невелику книжку на 50 віршів...»

Перегортаю сторінки плужниківського збірника віршів пізнього вечора при світлі бра. І поет розкривається у пристрасному анатомуванні його поезій.

І помічаю те, на що раніше не дуже звертав увагу або не надавав значення. Ви помітили оці постійні і, я б сказав, магічні «три крапки» наприкінці майже кожного рядка?

На вісім рядків — шість трикрапок!

А тепер уявімо себе на місці людини, яку от-от розстріляють...

Спрацьовує сатанинське закляття: кров за кров — смерть за смерть!

Три крапки. Переживаємо: як же так?..

Три крапки. Думаємо: чому ж так?..

Наважуся, як на це наважилась у своїй кандидатській дисертації Оксана Білічак, як приклад, анатомувати плужниківську строфу:

І весь день гнітить мене сьогодні
Почуття утрати чи розлуки...
І чогось думки такі холодні...
І чогось такі холодні руки...

Нагнітання емоційної напруги максималізується завдяки анафорі (стилістичній співзвучності частини слів) — «ще чогось».

Проекція авторського настрою є хізматична послідовність повторів у двох останніх рядках строфи. Хізм — це антитеза, частина якої розміщується хрестоподібно у вигляді літери «х». Так, діагональ «думки — руки» перетинається з діагоналлю «такі холодні — такі холодні», розкриваючи смислове наповнення строфи. Прочитайте повільно ще раз цей абзац і зміст хізми стане очевидним.

Наслідком такого перетинання-зіткнення є надемоційність, обірваність рядка, пауза, мовчання. Три крапки — задумливе мовчання, що тяжіє до відвертих, щирих емоцій: «почуття втрати чи розлуки...», «думки такі холодні...», «такі холодні руки...»

А ось Плужник домагається зростання емоційного напруження за рахунок двічі повторюваного слова: «Твори! Твори!», «Лети! Лети!». Причому емоційне напруження зростає у безпосередньому звертанні до читачів: «Люди! Людці... Людва...»

Або — пік емоційного напруження, коли:

— Косивши дядько на узліссі,
Об жовтий череп косу задубив...

На світопізнавальний характер лірики Плужника вказують виразні просторові характеристики подій, що відбуваються в світі:

— і над нами, і під нами горять світи
— і внизу, і вгорі глибини...
— О коротенька, наче смерть, дорого,
Що розірвала світ на «тут» і «там»,
— Бо вир в межах двох світів —
Померлих сіл і міста молодого...

І оті численні знаки оклику. Нестримний виплеск почуттів?

Переламування рядка посеред речення. Поет не витримує душевного напруження, збивається з ритму, от-от і розірветься його серце!

Синтаксис Плужника не стільки відповідає граматичним правилам (а деколи і зовсім не відповідає, він створює свої правила), скільки носить змістовний характер, відображуючи емоційний стан автора.

* * *

Гортаю плужникову книгу.

Стоп! Тепер зверніть увагу на ще одну особливість плужниківської поезії. Він створює образ грози за допомогою не тільки живописного, але й музично-шумового супроводу, і відтоді цей образ набуває емоційної насиченості і об'ємності:

Надходить дощ. Шумлять білі берези...
Рвуть блискавиці сірих хмар рядно...
А дужий грім зустрів такі дієзи,
Що злякано дзвенить вікно.
Тікає день. Скриплять вози на греблі...
Під чередою стогне оболонь...
І раптом шріт — дрібні перлові краплі...
І знову вітер, гуркіт і вогонь.

«Шумлять», «дієзи», «дзвенить», «скриплять», «стогне», «гуркіт» — ми ніби чуємо цю грозу і відповідно налаштуємося на грозовий настрій...

* * *

І оцей граничний лаконізм висловлювань. Що менше слів, то висловитись легше — це з його поетичних афоризмів.

Приготуйтеся. Мовчання у Плужника — це також висловлювання..

Що таке «**МОВЧАННЯ**» у Плужника?

— Стиснути серце мусив.
Мовчи, безглузде, мовчи!

Чому — «мовчи»?

Ні, на уста усмішкою гіркою
Ляга мовчання мудрого печать...
Дар не легкий Ваш, досвід й спокою,
Дар розуміти, знати і мовчать.

Розуміти, знати — і вчасно зупинитись. Зупинитися, поставивши три крапки.

Не беруся судити, чи був знайомий Плужник з творчістю Мартіна Гайдеггера, але його пояснення «мовчання» збігається з поясненням філософа-екзистенціаліста: «Мова основиється всередині мовчання. Мовчання — це найприхованіше».

Для Плужника мовчання важливіше за слово — це як гамлетівське «а далі тиша...»

Плужникове «мовчання» посилює справжність його поетичного мовлення і дає читачеві простір для власного тлумачення і продовження твору. Це — як пропозиція читачеві продовжувати вірш за автора, причому погоджуючись або не погоджуючись з ним.

Мовчання Плужника — це поетичний спосіб до саморозкриття перед читачем: «А читати — хіба не те саме, що збирати: збирати себе! Збиратися — для того, щоб сприймати неказане в сказаному».

«Питальність поряд з мовчанням» — так афористично визначає алгоритм плужникових поезій Ганна Токмань, і я (а тепер і ми з вами) проходимо шлях цієї питальності, пов'язаної з мовчанням.

Насамперед питальність стосується численних риторичних запитань, наприклад, до тиші:

— Хто з живих до тебе неохочий,
Подих вічний чуючи в тобі?..

Проте не тільки запитання «чому», на яке не існує остаточної відповіді, звучить у тексті постійно. Його містять метафори:

— Я зрозумів, що скільки не гукай,
Ти розучилася літати!

Антитеза:

— І сум не такий, і радість не та!
І тільки незмінна книга!

Порада:

— ... Лиш уникай лишатися тоді
На самоті з собою...

Самоспостереження:

— Линяють фарби... Нишкнуть голоси...
І душі тихнуть...

Враження від природи:

— Під вітром вгинаючи лінії прості,
Повис нерухомий за вікнами дощ...

Почуття:

— Почуття утрати чи розлуки...

Подія:

— Вибирила з води в жменьку
Синє золото...

Оксюморон (сполучання слів з протилежним значенням):

— А твій слідок такий великий,
Що я тобі й сказати не зумів...

Уява:

— А я бачу —
Безкрая, скривавлена путь...

Висновок-сентенція:

— Дні, який це музей
Дрібниць...

Скільки питань викликають у читача ці рядки! Поет вказує хіба що напрям, в якому читачеві варто шукати відповідей...

Розділ 8

**ФІЛОСОФІЯ ЖИТТЯ
У ВІДЧУТТІ ПЛИННОСТІ ЧАСУ**

Вчись у природи творчого спокою
В дні вересневі. Мудро на землі,
Як від озер, порослих осокою,
Кудись на південь линуть журавлі.

Євген Плужник

Відсторонюючись від соціальної незатишності... Ні, точніше: виринаючи із соціальної незатишності з її скороминучими турботами і нависаючими загрозами, Плужник живе у відчутті плинності часу. Ні на мить не забуває про вічне, природне — Богом дане щастя насолоди від життя — весна — зима — літо — осінь. І розкриває нам свої «осінні умонастрої»:

Передчуттям спокою і нудьги
Мене хвилює мертве листя долі...
Час увійти в надійні береги
Думкам і мріям...
Як діброви голі
Очам відслонять далечінь німу,
І сонце ллється скупю і не часто,
Надходить спокій, дано-бо йому
У володіння неподільне час той,
Що зветься осінь...
Сни і споживай
Те, що придбало літо. Сни і згадуй...

Та як уява в тебе ще жива,
Умій в нудьзі знаходити розраду.
Що день все глибшає свідомість,
Все ширший розмах у думок, —
Та пристрасть тихшає... Натомість
Передосінній холодок
Чуття голубить...

Дивно чути,
Як відміняєшся ти сам,
Вотще силкуючись збагнути,
Де грань тим змінам і часам,
Що в них ті зміни!

Дико знати,
Що й прохолонувши, чуття
В тобі залишить біль утрати —
Потребу прагнути життя!

Як там у Шевченка? Елегічний настрій:

Минають дні, минають ночі,
Минає літо, шелестить
Пожовкле листя... Гаснуть очі,
Заснули думи, серце спить.

А як у Плужника? Минає літо — і народжується осінній
настрій поета:

Коли надходить вересень злотавий
Повільною ходою, і, йдучи,
Шовкові пестить вруна в стави,
І журавлі гуртуються в ключі,
Вночі люблю дивитися, як креслять
Засинений осінній небосхил

Падучі зорі, — наче сіє тесля
Сріблясту тирсу з-під огнистих пил.
Огню такого! Стомлена природа
Опочиває у красі такій,
Що, мабуть, справді вища нагорода
За пристрасть літа — тихий супокій.

І цей настрій налаштовує поета на іншу хвилю натхнення — імпресії поступаються роздумам:

Уже вечірні довшають розмови,
Чутніше хід повільних дзигарів...
Віщають тихий затишок зимовий
Сльота і сум осінніх вечорів.
І так приємно знову розгорнути,
Пірнувши весь у цигарковий дим,
Якийсь роман, давно напівзабутий,
І не читати, мріяти над ним!
І довго-довго в ліжку не лягати...
А над столом Некрасов і Барб'є...
...А дощ шумить, і вітер волохатий
У шиби б'є.

А ось він особисто зустрічає осінь:

Падає з дерев пожовкле листя,
День уже в обіді догорів, —
Кажуть, що вночі на передмістя
Осінь приблукала з хуторів.
В центрі вона буде завтра ранком,
Повагом вступаючи туди...
Що ж! Приходь, задумлива селянко, —
Я тебе побачити радий.

Натхнення ніби набуває певності і відкривається таке, що:

Чіткіші лінії і фарби спокійніші, —
Благословляється на осінь, на дощі...
Деся журавлі в похолоділь тиші
До кинутих на чужині осад...
Але ж нудьга яка, — вперед летіти,
Щоб повернутися назад...

Посміхнемося, помовчимо...

І перегорнемо сторінку книги?

Зарано! Виявляється, що саме восени поет відчуває плин часу, коли починає вирізьблюватись відхід від земного буття:

Все більше спогадів і менше сподівань...
І на чолі сліди утрат глибокі...
Як непомітно ближчає та грань,
Що жде за нею прикінцевий спокій...

Але відриваюся від плужникової книги. Вірніше, не відриваюся, а, гортаючи сторінки поезії, натрапляю на його прозовий твір.

Розділ 9
«НЕДУГА»

Кохання і секс.
Духовне і тілесне в коханні.
Це уперше в українській літературі.

І пригадується дещо несподіваний привід для звернення Плужника до прози.

Якось він заперечався з «ланківськими прозаїками» Антоненком-Давидовичем і Підмогильним, що легше писати — прозові твори чи поетичні, і, щоб розв'язати цю зіронізовану суперечку, написав у 1928 році роман «Недуга».

І виявилось: абсолютно несподіваним, у порівнянні з його поезією, виглядає Євген Плужник у своїй прозі. Те, що він провіщає, не можна висловити у римах і метафорах, тут потрібен психологічний, ледь не науково-психологічний аналіз поведінки героїв.

Так уперше в українській літературі з'являється роман «Недуга», цілком присвячений проблемам і радощам кохання. Дія відбувається у часи життя Плужника. Недугою стало для героя роману Івана Семеновича Орловця кохання. Директор радянського заводу, пролетар за соціальним походженням, він закохався у буржуйку — оперну співачку Ірину Завадську. Але не класовий підхід до цих персонажів цікавить автора. Це про інше.

...Є в кохання пташині крила,
Й ніхто не в змозі його впіймать...

Орловець несподівано пізнав у Кармен на оперній сцені панянку зі свого минулого, яка колись вразила його красою і гордістю. Він кидає всі справи і входить до її товариства, що збиралося вдома у Ірини Завадської. І... стає свідком її драматичного кохання до «спеца» — інженера Сікорського. І почалося буяння пристрастей...

Як на ті часи роман сенсаційний: кохання і секс. Духовне і тілесне в коханні.

Це уперше в українській літературі. До Плужника так відверто це питання ніхто не ставив. Підмогильний, який захоплювався науково-аналітичним вченням Зігмунда Фрейда, напевне, познайомив з ним свого найближчого друга.

Я не стану переказувати всі сторінки роману, зауважу лише, що роздуми і дискусії про кохання становлять основний зміст твору. І для «пролетаря» Орловця, і для «буржуйки» Завадської, і для «інтелігента» Сікорського — це больова точка їхнього драматичного співіснування.

Сікорський, звертаючись до Орловця, ставить питання руба: «Ти не жени, мов той звір за самицею лісом, бо ти ж складніший за цього звіра, бо в тебе елементарний половий потяг в тисячі надбудовочках сублімований, бо кожен твій стрибок у тій гонитві бурею в твоїй психіці вибухає».

Плужник ставить питання: як знайти межу між тваринним — інстинктивним — і суто людським — духовним — у статевих взаєминах. Порушує і гендерну проблему: красу-

ня Ірина Завадська викриває чоловічий сексуальний потяг як від початку суто споживацький, позбавлений духовності.

Звертаючись до Орловця, в душі якого відродилося юнацьке захоплення, вона не вірить в його сердечність і кидає звинувачення у тваринності всій чоловічій статі: «Та й ви, Орловець, всі ви, чоловіки, хоч і які різні, в цьому тепер однакові, і всяка жінка для вас — проститутка. Тільки до одних ви підходите просто і грубо, витрачаючи на це мінімум часу і, по можливості, мінімум грошей, а до інших забарніше. Але в обох випадках однаково: добившись свого, відходите ви так же легко і спокійно, як і не добившись — шукати іншої. Молодші з вас називають це гордо «вільним коханням», старші — нишком — «розпустою», але всі ви вихваляєте пристрасть».

Ірина відіграє у романі подвійну роль: вона привабна для чоловіків як вродлива жінка і талановита артистка, і водночас почуття, які вона викликає у чоловіків, настільки сильні і невідчуждні розуму, що стають поштовхом для творення ними «індивідуальної філософії кохання». Ну, може, слово «філософія» не дуже доречно до «кохання»...

Скажу інакше. Кожен герой вибудовує свою поведінку у коханні, виправдовуючи власні погляди на кохання.

Орловець поринає у кохання, яке зненацька захопило його, плутаючись у причинах і наслідках цієї «хвороби», збагнувши хіба що її привід — Кармен, яка зійшла зі сцени до нього...

Сікорський вважає, що потяг до жінки не тільки не можна зупинити вольовим зусиллям, ба навіть неможливо у собі

його спостерігати, зрозуміти. І все-таки йому вдається гармонізувати кохання і пристрасть: «Щоб покохати жінку, треба полюбити її як людину. Шукати в жінці людину — це суть кохання, в нім ріжність статей тільки підкреслює єдність ества».

Відчувається, що за Сікорським стоїть автор, який раз і назавжди збагнув сутність свого кохання і був йому вірний до кінця життя.

В романі висвітлюється те, що відома дослідниця творчості Плужника Ганна Токмань назвала екзистенційним вибором особистості у питаннях інтимного життя. А я б підкреслив інтерес, не близькість, а саме інтерес Євгена Плужника до психо-аналітичної теорії Зігмунда Фрейда.

Та, власне, ми і розглядаємо тепер роман саме з цієї точки зору: жінка — Ганна Токмань у своїй книзі «Жар думок» і чоловік — Ростислав Коломієць у книзі «Євген Плужник», яка перед вами...

Сам роман — це великий привід до власних роздумів читача.

Прочитавши плужникову «Недугу», я б наголосив на тому, що тілесне кохання — це тяжіння до злиття і саме злиття «двох половинок» у єдність божественного творіння, а духовне — це не стільки схожість поглядів закоханих, а навпаки — взаємне доповнення один одного.

Словом, шановні читачі, читайте роман Плужника «Недуга» — єдиний прозаїчний твір автора, який, певен, викличе у вас найнесподіваніші відгуки...

ДРАМАТУРГІЧНІ ПРОПОЗИЦІЇ

Розумію, чому Курбас захопився ідеєю постановки цієї п'єси у «Березолі». Але не розумію: на що сподівався Плужник, пропонуючи її до постановки на сцені? Розумію, чому він запропонував п'єсу саме Курбасу, але невже він не відчував, що номер не пройде? Чи це був акт відчаю щирого поета?..

Драматургія не була головною стихією Плужника, звернення до неї йшло паралельно його поетичній творчості. До цих форм літературної творчості він звертався, скоріше, експериментально.

Тяжіння до театру пов'язано з давньою мрією Плужника, — вийти на сцену, — яку він вимушено обірвав у середині 20-х. І ось тепер він повертається до неї. Як я не зможу сам вийти на сцену, то нехай побачать сцену моєї п'єси.

Збереглося три п'єси Плужника: дві з них, прозові, — «Професор Сухораб» і «У дворі на перехресті», — надруковані у 1929 році; третя ж, віршована, «Змова у Києві», у повному обсязі побачила світ тільки 1989 року; текст четвертої п'єси, «Болото», взагалі не зберігся.

Чому я пишу «пропозиції»? Тому що жодна з чотирьох п'єс Євгена Плужника так і не побачила сцени.

Науковоподібні літературознавці стверджували, що п'єси Плужника начебто нескенічні — суцільні розмови, балачки, суперечки. Так можуть говорити люди, далекі від проблем тогочасного українського театру.

Перша п'єса Плужника, «Болото», яка художньо препарувала тогочасне українське міщанство, вже готувалась до прем'єри у Київському театрі імені Франка, але, як свідчить дослідник творчості Плужника Леонід Череватенко (і я як автор монографії «Франківці» можу це підтвердити), вже майже готова вистава у постановці Костя Кошевського була заборонена як «невчасна» і «неактуальна». Текст її загубився — чи був загублений навмисне? — й досі залишається нерозшуканим... Тож про яку постановку могла йти мова у цьому випадку? Ще не з'явився Корнійчук, який покаже взірці методу соціалістичного реалізму.

* * *

«Професор Сухораб» — жорстока правда про аморальність доби, де привабливі гасла суперечили жорстокій реальності. Колишній військовий, а нині безробітний син професора Борис доходить гіркого висновку: «Час уже зрозуміти, що життя змінилося. Да! Що воно не лишило місця для інтелігентського прекраснодушія. Тепер зубами видирай собі шматок!»

Доба в аспекті моральної атмосфери є головним героєм роману. Гідного місця у зовнішньому просторі немає: «загався — на гній для інших підеш».

Плужник, як було помічено в одній з дисертаційних робіт про нього, створив «своєрідну герметичну систему, яка є ніби проекцією цілої людської спільноти: мати і діти, чоловік і жінка, брат і сестра, коханці і закохані, молодість і старість, життя і смерть».

Батько, професор, увібрав у себе культурні досягнення, які людство накопичувало кілька віків. Натомість для молодого покоління, його дітей, що відмовились від традиційного культурного багажу, взагалі від минулого, — матеріальне благополуччя, покращення соціального статусу на першому місці.

Борис сидить на батьковій шії.

Дочка Анна, учителька, без любові іде заміж за малокультурного непмана.

Син Володимир «моститься у партію». Не через ідеологічні переконання, а через прагнення отримати привілеї, якими користуються комуністи.

Син Василь розкрадає гроші в кооперативі, де працює.

Текст перенасичений звulгаризованими словами, похідними від слова «інтелігенція» — «патлаті інтелігенти», «інтелігентська закваска», «інтелігент нещасний», «бувший інтелігент» і т. п. Радянська влада всіляко принижувала значення інтелігенції у побудові соціалістичного суспільства.

Як тільки не обзивали, в очі і поза очі, батька... І батько, інтелігент старої закваски, професор Сухораб, не витримує моральної атмосфери свого дому і, не в силі владнати свої стосунки з дітьми, йде з дому. Куди він іде — невідомо, натомість від кого він іде — показано яскраво і безжалісно.

Виникає з волі автора питання: а де ж ти був, професоре, коли формувалися характери твоїх дітей? Всі свої сили віддав науці?..

Чому і як розвалилася професорська сім'я? Про це п'єса і про це мала бути вистава.

* * *

Трагікомедія «У дворі на передмісті». Дія сконцентрована у спільному для багатьох його мешканців дворі.

Що таке двір? І це не випадково. Цей простір є «своїм» тільки для домовласника та його дружини. Це підкреслюється тим, що вони єдині, хто живе на другому поверсі... Для більшості персонажів двір є «чужим» простором, оскільки вони винаймають помешкання і в будь-який момент можуть бути позбавлені житла. Відсутність свого дому підкреслює невлаштованість дійових осіб у житті, а отже, є додатковим свідченням їхньої зайвості у суспільстві.

Отже, перед нами, за автором, модель суспільства, хворого економічно і морально. Бідність, відсутність надії на самореалізацію штовхають «маленьку людину» до аморальних вчинків, вона не тримається берега, нехтує мораллю, аби хоч якось пристойно існувати, не жити, саме існувати.

Йдеться про занепад моралі в українському радянському суспільстві епохи НЕПу. Твір цікавий історіями кохання, які проживають його герої. Всі вони знають один одного, як облуплених — родичі, сусіди, — тому психологічні лінії перехрещуються і перекручуються. Влада грошей, хочуть вони

того чи ні, поширюється на індивідуальну свідомість, а духовні скарби знецінюються. В просторі душ відбувається духовна катастрофа. Реальне життя людини постає в п'єсі як переплетіння буденних побутових дрібниць і душевних трагедій.

Вихоплю хіба що один епізод. Красуня Тереза, яка співає, ходячи по дворах з батьком-катеринником (шарманщиком. — Р. К.), волає до закоханого в неї парубка:

— Не цілуватися хочу я — жити! А де те життя? Коли? Я на день виспівую тридцять копійок, у тебе штани і сорочка... Злидні! Злидні!

Все відбувається в єдиному світопросторі, і, що характерно, у стосунках персонажів домінують не вчинки, але дискусії. Таким чином зовнішня дія послаблюється — іде палке обговорення проблем, де виясняються позиції дискустантів. Уже в самій афіші автор свідомо підкреслює це, подаючи висхідну ремарку, де замість традиційного списку дійових осіб пише: «У розмовах беруть участь». Це дозволяє зазирнути у внутрішній світ кожного, побачити, що у нього за душею, що він приховує, а що свідомо вивільняє з-під контролю...

* * *

Над п'єсою «Змова в Києві» Плужник працював п'ять років. У 1943 році уривок з цієї п'єси був надрукований у дев'ятому номері львівського журналу «Наші дні». У 1988 році газета «Літературна Україна» (№ 51) опублікувала третю кар-

тину п'єси. І тільки 1989 року у восьмому номері журналу «Дніпро» з'явився повний текст п'єси. Але й надрукована, вона так і не побачила сцени.

Як усе починалося.

Восени 1932-го, повертаючись з Кавказу, Плужник спеціально заїздить до Харкова, де у вузькому колі читає свою нову п'єсу «Змова в Києві»), яку він, нарешті, вирішив запропонувати театру. Невипадково він читає п'єсу у Харкові, бо тут з 1926 року розгортає творчість новаторський український театр «Березіль» Леся Курбаса. І читає свою п'єсу на квартирі у Валер'яна Підмогильного у присутності зацікавленого Леся Курбаса.

Плужник розглядав «Змову» як найголовнішу акцію своєї літературної діяльності, як те, що залишиться після нього, хай і не надовго, але у всякому разі — не на одне покоління глядачів — як безпосереднє і правдиве свідчення про свою епоху, про своїх сучасників, про своїх товаришів, друзів, знайомих, про те, що діялось навколо і що відбувалося в їхніх душах.

Після авторського прочитання «Змови в Києві» на харківській квартирі Валер'яна Підмогильного Лесь Курбас потиснув руку Євгену Плужнику. Він ухопився за «Змову», побачивши в ній ознаки нової української драми, що цілком відповідали репертуарній політиці «Березоля».

«Змова», як було помічено, це своєрідна енциклопедія українського радянського життя 20-х — початку 30-х років. При цьому практично кожний персонаж мав свого прото-

типа — всі вони ніби вихоплені з життя і поставлені на сцену.

Існує думка, що Павло Олександрович Лукаш — автопортрет самого автора: «не герой, не борець», він ніби поділяє всі заходи Радянської влади, хоча хто знає, що в нього на душі.

Його брат Семен Олександрович — прототип сусіда-драматурга Теофіла Черкаського, одного з редакторів кооперативного видавництва «Рух», а в минулому міністр пошт і телеграфів гетьманського уряду.

Аркадій, старший син Лукаша, увібрав у себе риси Юрія Тютюнника, генерал-хорунжого УНР...

Це, звісно, не портрети з натури, а посилення на прототипи.

Василь, молодший син Лукаша, — «український шовініст», як його називають...

Безмежний, поет, шукає поетичного виявлення, співвідносного з кон'юктурою часу.

Андрій Петренко, інженер, секретар парткому — все знає, все відає.

Карут, інженер, з Галичини — відкритий український націоналіст.

Єремеев Євграф Антонович, інженер — російський монархіст.

Ян, голова завкому, секретар комсомольської організації, молоді комсомольці — сліпі виконавці завдань парторга.

Що відбувається в п'єсі? Розслідування фактів шкідництва на заводі. Але як відбувається воно, це шкідництво, і його розслідування?

П'єса починається з характерного зауваження автора: «У трагікомедії сперечаються, діють і не роблять нічого...» І далі іде звичайний перелік дійових, тобто «недійових» осіб. Воно, власне, дає ключ до прочитання трагікомедії.

Йдеться не про справжнє шкідництво, здійснюване на заводі, а про виявлення можливих виконавців його можливого здійснення, тобто про виконання доручення відповідних органів щодо розшуку потенціальних ворогів Радянської влади. Для цього і придумується міфічне шкідництво, що загрожує існуванню цілої галузі радянського виробництва. Йде пошук шкідників за заздалегідь визначеним сценарієм. Чи не тому автор кілька разів міняв назву п'єси — «Змова», «Інженери», «Фашисти», «Шкідники», «Брати»?

У п'єсі багато пауз і незавершених речень — трикрапки. А далі — тиша... Є також діалоги, в яких на репліку одного персонажу його співрозмовник відповідає мовчанням. Не все скажеш, що думаєш... А діяти треба за заздалегідь визначеним сценарієм!

Натомість в п'єсі все відбувається «з волі народу». А народ у нас хороший — мирний і настроєний оптимістично. У п'єсі багато жартів, пісень: ліричних — «Люблю її до смерті, до загину», «Та було б, та було б не ходити», псевдоліричних — «Любовь — это сон упоительный», — фольклорних пісень з акцентом на основні цінності нового часу — «Шана і честь, в кого грошики есть», «Гасло доби — гроші роби».

І що цікаво. Саме розслідування фактів «шкідництва», усі «шкідницькі дії» автор виносить за межі сцени. Нато-

мість дозволяє на сцені кожному герою висловлюватись і обґрунтовувати свою позицію. От і виявляється, що до кінця відданим ідеям комунізму може бути лише «ідеальний пролетар» — інженер Андрій Петренко. Інші герої виявляються «слабкими» — вони не здатні поступитися власними почуттями, родинними зв'язками заради інтересів держави. Це спричиняє розкол в їхніх душах і відмежовує від усіх тих перетворень, що відбувалися в той час у Радянському Союзі.

Глузливі, самовикривальні для українців суперечки містять певну правду, абсолютизовану за законами трагікомічного жанру.

Так, Валентина дорікає рідній творчій інтелігенції, зокрема і в першу чергу своєму чоловікові, художнику Кирилові:

— Жовто-блакитні слинтя!
Де діло Ваше? Де діла твої?

На що Кирило так само різко кидає їй, зрадниці сімейних і національних інтересів, обвинувачення у спотворенні морального обличчя «нової, звільненої від пут моралі радянської жінки»:

— Дайош-берьош? Крой, Ваня, бога нет?!
Що нам мораль... безглузда і прогнила!

А ось уже автор вустами свого персонажа дошкульно висміює поета, який відмовився від своїх переконань і жваво заходився оспівувати те, що пропонується оспівувати. А саме:

— Комуна, патос, трактор, колектив,
Щоб перекреслити колишній свій актив —
Сонети, писані в жовто-блакитнім дусі...

І найогидніший для автора персонаж — літературний критик Кисличка — «украинець, но с русской душой», пристосованець і виконавець доручень згори, явно на замовлення відповідних інстанцій нищівно критикує «ліву поезію»:

— Немає гірш,
Як вголос прочитати лівий вірш!
Іржавої каструлі деркіт чути!
Хіба там мова? Жах!
Хіба там рими? Клякса!

І він же сумно пророкує: «Жизнь образуется, а нам дадут по шапке...»

А ще цікавіше наступне. Сюжетні перипетії, пов'язані із «шкідництвом» відбуваються на тлі суперечливих стосунків чоловіка і жінки, колег по службі, старшого і молодшого покоління, часом перекриваючи самий факт розслідування.

І все ж — чому трагікомедія?

Комедійне начало в п'єсі очевидне. «Слідчі» на чолі з парторгом і комсоргом бачать не те, що є насправді, а те, що хочуть бачити, що повинні бачити.

Але очевидне і трагедійне начало: організатори і винуватці шкідництва мають бути знищені.

У п'єсах Євгена Плужника іде, якщо так можна висловитися, розтин психології — внутрішнього світу української людини, зануреної у радянську дійсність з її кричущою не-

відповідністю між благородними гаслами і жорсткою реальністю.

Чи не тому у п'єсі згадуються Соловки і врешті-решт як передчуття автора звучить його пересторога:

— Але ж розмова довга:
Почнеш у Києві, кінчиш на Соловках...

Розумію, чому Курбас захопився ідеєю постановки цієї п'єси у «Березолі», розумію, чому вони потиснули один одному руки після прочитання її. Але не розумію: на що сподівався Плужник, пропонуючи твір до постановки на сцені? Розумію, чому він запропонував п'єсу саме Курбасу, але невже не відчував, що номер не пройде? Чи це був акт відчаю щирого творця?..

**ЯК ВІДХОДИВ З ЖИТТЯ ЄВГЕН ПЛУЖНИК
або
ЯК ВІДХОДИЛИ ВІД ЖИТТЯ ЄВГЕНА ПЛУЖНИКА**

«О, коротенька, наче смерть,
дорого...»

Євген Плужник

Політика українізації невмолимо згорталася. Період відносно вільної творчості закінчувався. Від українських письменників тепер рішуче вимагалось підкоритись більшовицьким ідеологічним настановам і видавати твори з класовим підходом до зображуваної радянської дійсності, з розподілом героїв на «позитивних» і «негативних» з обов'язковою перемогою позитивних. Вироблявся метод зображення дійсності, який згодом набере назви «соціалістичний реалізм».

Перед українськими письменниками поставав вибір: або підкоритися нав'язуваним настановам і продовжувати творити в їхньому світлі, або вони мають вилучатися з творчого процесу.

У часи, коли зломлений Павло Тичина розродився сумнозвісним панегіриком «Партія веде», плужникове «за хліб черствий ошукані раби...» мало вигляд виклику всесильній тоталітарній системі.

Пригнічений тим, що відбувається в Україні, Плужник писав:

Все більше спогадів і менше сподівань...
І на чолі утрат сліди глибокі...
Як непомітно ближчає та грань,
Що жде за нею прикінцевий спокій...

Безсонними ночами він думав над тим, що відбувається в Україні. Він не міг не відчувати, що його ймовірний арешт стане продовженням розправи над українською інтелігенцією, яка відроджувала самобутню українську культуру. Спочатку, 9 березня — 30 квітня 1930 року, у приміщенні Харківського оперного театру відбувався судовий процес, інспірований за вказівкою Москви, над удаваною Спілкою визволення України (СВУ), коли на лаві підсудних опинилися 45 українських інтелігентів — академіків, професорів, письменників, священиків, учителів... Його завдання — дискредитувати і ліквідувати українську інтелігенцію дореволюційної формації, яка відстоювала самобутність розвитку української культури.

Далі настала черга і пореволюційної української інтелігенції. Чистки, арешти, звинувачення, ув'язнення, страти...

За образним визначенням літературознавця, упорядника антології «Розстріляне Відродження» Юрія Лавриненка, настала доба, коли «світлоджерельну течію молодого українського відродження почала перекривати каламутна повільна північного тоталітаризму».

Ще жахливішою була масова колективізація і розкуркулення на селі. А за цим усім — масове виселення українських селян до Сибіру. І найжахливіше — кривавий Голодомор в Україні 1932—33 років.

Все це гнітюче діяло на українську художню інтелігенцію. Дехто, приміром, Хвильовий, не витримує — передчасно іде з життя.

Очільник політики українізації, як його називали, «український комуніст» Микола Скрипник закінчує життя самогубством.

Наприкінці 1933 — початку 1934-го років відбуваються численні арешти української творчої інтелігенції. Знищували непокірних. Заарештовували буквально одного за одним Михайла Ялового, Остапа Вишню, Леся Курбаса, Миколу Куліша, Григорія Епіка...

У листопаді 33-го — як зловісне передвістя — у Києві відбувся арешт друзів Плужника Григорія Косинки і Дмитра Фальківського, у Харкові — Валер'яна Підмогильного...

Знищували фізично українську еліту — кращих із кращих, викреслюючи їх з історії.

Неупокорений, «тихесенький собі», поет Плужник продовжував творити щиро, від душі, не звертаючи уваги на загрозу, що нависла над ним. Хоча дихати ставало все важче — і від прогресуючого туберкульозу, і від того, що коло звужувалось: «Ходиш, щось пишеш, а сам думаєш: **а як на це подивляться ТАМ?.. А як я буду ТАМ поводитись?..**

І ось уже нема чим дихати.

Після безпідставних арештів і ув'язнень друзів для Плужника не був би несподіваним його арешт. Гнітило одне: коли це станеться?..

Як у воду гледів — дійшла черга й до нього. Та як могло бути інакше, коли:

Бути щирим не всім зуміти!
Хіба те, що під вечір під сірим дощем
Десь на розі вити б і вити...

Він не тішився ілюзіями і з гіркотою передбачав своє
майбутнє:

Тепер на півночі горять сніги...
Струнки на півночі біжать олені...
І, знак північної снаги,
Високі заграви студені
Сліпучо міняться...

Повій
В остиле серце, Аквілоне —
Я розумію голос твій,
Бо кров, млявіючи, холоне,
Бо нижче й ближче никне голова,
Як буйність барв байдужий зір зустріне;
І все частіш пустиня снігова
Мені ввижається.
Вітай, пустине!

Трагічне привітання. Вітався з місцем свого остаточного
поселення...

* * *

Зі своєї останньої лікувальної подорожі з Криму Плужник
повернувся до Києва 18 листопада 1934 року. Через два тиж-
ні був убитий вождь ленінградських комуністів Кіров, якого
Сталін вважав суперником у боротьбі за владу в країні. І, наче
у відповідь на це, по всій країні почалась горезвісна енкавее-

сівська кампанія боротьби з терористами, у якій Сталін розправлявся зі своїми явними і уявними «ворогами».

Того ж дня Плужник отримав повідомлення про те, що квартира у новому будинку письменників «Роліт» (кооперативі «Робітник літератури»), куди вони з дружиною мали переселитися, через 10 днів передається іншому письменнику. А наступного дня оперуповноважена IV секретно-політичного відділу управління держбезпеки НКВС УРСР Петра Гольдман підготувала постанову про арешт «соціально небезпечного» Плужника з обвинуваченням у приналежності його до націоналістично-контрреволюційної організації «Об'єднання українських націоналістів».

Не зайвим буде виділити в окремий абзац те, що за документами, підписаними цією оперуповноваженою, були ув'язнені український Мольєр — Остап Вишня, ув'язнені, а потім розстріляні живописець-монументаліст і живописець Михайло Бойчук, талановиті письменники Олекса Слісаренко, Олесь Досвітній. А сама оперуповноважена Гольдман стала у 1946 році майором держбезпеки.

Власне, свій арешт Плужник передбачав у буквальному розумінні:

Прийшов до мене чорт о другій ночі
(Звичайний чорт, яким він завше є)
І, в свіжий вірш втопивши очі,
Спитав: ТВОЄ?..

Жахливе провидництво...

Арешт відбувався за типовим енкавеесівським сценарієм. 4 грудня 1934 року, десь після півночі, у двері кімнатки Плужника на шостому поверсі будинку на Прорізній постукали. А він у цей час закінчував вичитку свого перекладу на українську другої книги «Тихого Дону» Михайла Шолохова. (До речі, чи, може, не до речі, нагадаю, що його переклад «Тихого Дону» був надрукований у 1935 році, щоправда, без прізвища перекладача).

Увійшли четверо із двірником-понятим. Після ретельно проведеного обшуку, як згадувала Галина Петрівна, «дуже ввічливо вибачившись за заподіяний клопіт, енкаведисти пішли, забравши з собою її чоловіка».

На щастя, якщо у даному випадку доречно говорити про щастя, двоюрідній сестрі дружини Плужника Марії Юрковій вдалося переховати і зберегти підготовлену автором до друку у 1933 році третю збірку його поезій «Рівновага»...

З вулиці Прорізної заарештованого поета на авто повезли на вулицю Рози Люксембург — в обласне управління НКВС УРСР. Тут він очікував, коли проведуть спецремонт колишнього Інституту шляхетних дівичь, спішно переробленого у республіканський Наркомат внутрішніх справ. Тут він пережив страшні години, коли у тамтешніх підвалах московські чекісти розстрілювали українців.

Там панувала суцільна тиша й повна ізоляція. У коридорах лежали килимки, щоб не було чути кроків охоронців, а на допит викликали тільки пошепки і тільки вночі. Камери не опалювалися. Підвальні умови, холод і вогкість загострили хворобу Плужника.

Слідство тривало 4 місяці. Заарештованих піддавали не-людськи мукам.

Бліц! 17 грудня 1934 року він міг чути, як тюремну тишу розітнули несамовиті крики Григорія Косинки, який проклинав своїх катів, накликаючи на них кару небесну, — його вели на розстріл.

М. Дорморос, один з авторів першого українського «Словника технічної термінології», знищеного після його арешту, який сидів в одній камері із Плужником, назавжди запам'ятав, як Плужник, визираючи чорними невидячими очима з п'їтьми, запитав у нього: «Як ви гадаєте, нас вони теж розстріляють?..»

Справу Плужника вів молодий 30-річний слідчий, спеціаліст із вичавлювання визнань «вини» українськими письменниками, художниками, вченими Михайло Хаєт. (Допитуваним він представлявся як «громадянин Іванов»). Плужник, в якого прогресували сухоти, не витримав першим.

Хаєт іронізував:

— Та про дружину не турбуйтеся. Її вже звільнили з роботи. Невдовзі будете разом, її також відправлять етапом, якщо ви не станете більш говірким...

Борис Антоненко-Давидович згадував, як на очній ставці Плужник на питання, чи був Антоненко-Давидович членом терористичної організації, відповів:

— Ну, в такій же мірі, як і я.

Хаєт розлютився:

— Плужнику, востаннє запитую: чи був Антоненко-Давидович членом терористичної організації, чи ні?

Поет зблід:

— Так, належав.

Плужник, до якого доходили звістки, що його дружину теж тягають по інстанціях, зламався і, зрештою, підписав, не читаючи, геть усі обвинувачення на свою адресу — вигадки про терористичну організацію, які підсовував йому слідчий.

Це був його останній допит.

«Боже, куди я тільки не вибігала, — продовжувала згадувати Галина Петрівна, — кого я тільки не просила... Добралась навіть до до військового прокурора. Його прізвище було Пферільов. Запам'ятала. Кажу йому: «Куди ви його висилаете, він же не доїде, дорогою і вмере, він же тяжко хворий, хай я поїду з ним», — а він мені каже: «Минулися часи декабристів. Декабристи їздили на заслання і родину свою брали, тепер нема цього і, я так думаю, ніколи не буде».

Судили Плужника, за іронією долі, у колишній церкві інституту шляхетних дівиць. Судовий процес відбувався російською мовою, щоб «націоналісти-контрреволюціонери» — Євген Плужник, Валер'ян Підмогильний, Мирослав Ірчан, Олександр Ковінька... ось неповний список тих, кого судили — відчули всю велич і могутність держави, що стояла за спиною армвоєнюрста 1-го рангу, генерал-полковника, віртуоза демагогічних наук Василя Ульріха. Сам Ульріх сидів на колишньому амвоні за столом з чорного дерева, і викликав підсудних по одному.

25 березня виїзна сесія Військової колегії Верховного Суду СРСР визнала членами міфічного «Центру боротьбістської

організації» та звинуватила у приналежності до створення терористських боївок 15 осіб і засудила Євгена Плужника до розстрілу.

А через три дні розстріл був замінений 10 роками виправних робіт, що для хворого Плужника означало «повільний розстріл»...

Наступного дня дружина Плужника одержала з рук слідчого Хаєта лист від чоловіка.

«Галча мое! — писав він до дружини. — Це не дрібничка, що пишу тобі чорнилами, але разом з тим — це величезну має вагу: я хочу, щоб надовго, на все своє і моє життя зберегла цей лист — найрадісніший, вір мені, з усіх листів, що я коли-небудь писав тобі. Галю, ти ж знаєш, як рідко я радів і як багато треба для того. І от тепер, коли я пишу тобі, що сповнює мої груди почуття радості — так це значить, що сталося в моїм житті те, чому і ти разом зі мною — я знаю — радітимеш. У мене мало потрібних слів — мені б тільки хотілося пригорнути тебе так міцно, щоб ти відчула всім єством своїм, що пригортає тебе чоловік, у якого буває життєва сила і в м'язах, і в серці, і в думках. Я пишу тобі, а на дворі, за вікном, сонце — і мені, їй-Богу, так важко стримати себе, щоб не скрикнути: яке хороше життя, яке прекрасне майбутнє в людини, що на це майбутнє має право. Я цілую тебе, рідна моя, і прошу: запам'ятай дату цього листа, як дату найкращого з моїх днів.

28. 03. 35.

Твій Євген.»

Написаний дещо в екзальтованому тоні, що цілком можна пояснити, — даровано ще кілька миттєвостей життя, — він викликає все ж таки ряд здогадок. Чому він конкретно радів так щиро і так бурхливо? І чим спокушався?

Що зможе завершити свої численні творчі задуми в поезії, прозі, драматургії, якими був сповнений?..

Що має шанс дожити до «прекрасного майбутнього», яке через десять років обов'язково має настати, яке так відрізнятиметься від теперішньої «жахливої сучасності»?..

Що в ньому, сповненому життєвої сили і в м'язах, і в серці, і в думках», ще довго триватимуть кульмінаційні миттєвості кохання з Галиною?..

А на останньому побаченні перед відправкою до концтабору прошепотів дружині іронічне:

Для такої, як я, мерзоти,
Шлях один — до вічної мерзлоти!

Це була його остання рима.

* * *

Заміна розстрілу на заслання не давала йому жодного шансу на порятунок. Та все ж, коли йому повідомили про пом'якшення вироку, зрадив.

Між тим, його в останній стадії туберкульозу везли в «телятнику» на Соловки — вмирати...

Але недовго тривали ілюзії щодо свого щасливого майбутнього.

Недовго, буквально кілька днів, з 23 липня тривали і каторжні виправні роботи на острові Анзер, куди він був етапований з тюрми. Кваліфікований як «сільськогосподарський робітник», він працював усього 18 днів — вів нагляд за службовими приміщеннями, сторожував, відпочивав 3 дні, хворів 9 днів.

Плужник, який втратив свідомість, знайшов себе в лазареті, в інфекційній палаті для невиліковно хворих, що була розташована на другому поверсі у келійному корпусі Зосимо-Савватіївського монастиря на території Соловецького Кремля. Роззнайомився. Поруч лежав племінник троцькіста, колишнього секретаря ЦК ВКП(б) Авеля Єнукідзе — Ладю, який оголосив голодовку і 72 дні перебував на примусовому харчуванні.

Плужник лежав, уже майже не встаючи з ліжка, під трьома ковдрами, а зверху, як він не проминув пожартувати, ще й накинули його власне «руде пальтисько». Біля узголів'я лежала подушка з киснем, але вона мало допомагала під час нападів страшної задухи.

Він все-таки не збирався помирати, і, коли трохи очунав, взявся писати. Нову поему?..

Якось він, зачувши у дворі глухі удари, спромігся-таки встати з ліжка і підійти до вікна. А вікно виходило на внутрішній двір: там стояли шпиталь і трупарня. Підходячи до вікна, Плужник міг спостерігати таку картину. Її описав інший в'язень СЛОНу (Соловецького табору особливого призначення) Сергій Щегольков, якому інкримінували замах на

товариша Сталіна: приїздила підвода, запряжена шкапиною, на ній — дерев'яний ящик, потім виносили трупи, клали по чотири, зверху закривали широкою дошкою, якщо віко щільно не притискалося, погонич вилазив на підводу та ногами втоптував мерців.

Навряд чи ця картина додавала оптимізму Плужникові.

І все-таки в своєму останньому листі, датованому 26 січня 1936 року і написаному вже не його рукою, власноручно зміг приписати кілька рядків, звернених до дружини: «Присягаю тобі, я все одно виживу». Це була вже надія без віри... просто, щоб хоч на якийсь час підбадьорити дружину.

Йому завдавало болю, що, втрачаючи чоловіка, дружина зазнає злиднів. Може, його б до якоїсь міри утішило те, що Галину Автономівну не залишили наодниці. Вона згадувала наприкінці життя, що тоді до неї якось завітав незнайомець та мовчки передав пакунок із наїдками, солодощами, апельсинами, мандаринами. І таке діялось не один раз. Скільки вона не допитувала, від кого гостинці, незнайомець мовчав. Коли ж вони роззнайомилися ближче, благодійник розповів, що передачі надходили від Максима Рильського.

Як вона зраділа тоді: «О, свята душа, Рильський допомагав мені і пізніше. Одного разу ми зустрілись просто на вулиці. Він був трохи напідпитку — взяв мене під руку, очі повні сліз, і каже: «Галю, ось-ось збожеволію, несила терпіти таке. Хочеться взяти слухавку і кричати по прямому дроту в Кремль: ви губите кращих, найближчих людей України! Позбавляєте Україну життя!» Максим Тадейович багато го-

ворив і голосно так, знервовано, що я завела його в глухий провулок, де менше людей, де нас не бачили...»

* * *

А у тюремному лазареті помирав від туберкульозу Євген Плужник, знищений радянською системою... І, помираючи, творив буквально до останньої години свого життя.

Помираючи, він прагнув вселити в людей віру:

...не треба газетних фраз!
Біль є постійно біль!
Мовчки зросте десь новий Тарас
Серед кривавих піль!

Не знаю, чому Плужника охрестили поетом песимізму і зневіри. Його поезія — «з повсякденного досвіду власної свідомості» — це гримаса старого і просвітлена даль майбутнього. І в цьому суспільне її значення. Прекрасно про це сказав професор Тарас Самич: «Як той дзвін, що мертвих оплакує, живих скликає, оплакує вона тих, хто упав на шляху, — і закликає тих, хто ще йде, не падати, а упавши, вірити у всесвітню Мекку».

* * *

Про останні дні життя Плужника розповів нам санітар, земляк з Чигиринщини Микола Тайга, теж в'язень, якому судилося наглядати за тяжко хворим.

Втім, нехай він сам говорить.

Апетит Плужник мав украй поганий. Його мучило гостре безсоння. Говорив через силу, тихим голосом, мова йому раз-

у-раз спинялася, і тоді він ривком втягав повітря і вже далі вимовляв слова чітко і твердо.

Але, як згадує Микола Тайга, лежачи в палаті, поет писав. Писав і ночами, бо, прийшовши зранку до палати, Микола іноді заставав поета з папером у руках, або бачив на тумбочці біля його ліжка свіжозаписані аркушки. А сам поет, знесилений безсонням, з примруженими очима, лежав нерухомо. Нагадував йому мерця — білі, вихудлі, але гарні руки з голубими жилами і довгими пальцями, глибоко запалі очі в темних рогових окулярах, шкіра обличчя жовтава і одночасно молочно-прозора...

Іноді поет читав Миколі свої вірші, вони йому видавались похмурими, песимістичними. Микола хотів — чи не на прохання Плужника? — і не міг винести з лікарні ці вірші, один з цих віршів, як він згадує, був звернений до друзів. Хотів і не міг, бо щоразу, йдучи з роботи, був обшукуваний охороною. А листки з написаними на них віршами вранці забирала охорона для вивчення — чи не містилося в них якоїсь антирадянської крамоли...

Помираючи, він не жалів за згубленим життям — жив, відчуваючи своє Боже призначення. Передрікаючи своє майбутнє, він ні на хвилину не пожалів, що побудував своє життя за Божим призначенням, а не виходячи з кон'юктурних настанов:

Нехай комусь судився довший
Шлях до останньої мети,
Свій коротенький перейшовши,
Не нарікати му — я жив.

* * *

І от настав останній день у земному житті поета.

31 січня, після полудня.

— Трохи піднявши його тулуб, — згадає Микола Тайга, — я поставив миску з водою йому на живіт.

«Я вмийся, згадаю Дніпро і вму» — подякував поет...

Повільно вмочив правицю, підніс до чола і так тримав деякий час, заплющивши очі — наче людина, котра щось пригадує. Потім знов змочив пальці обох рук і ледве потер одна об одну. Затим витерся рушником, що його я подав, — так само повільно, мляво. Санітар Тайга допоміг знов лягти і сховатися під ковдрами до підборіддя, а сам взяв миску і пішов.

За якусь хвилину-дві, коли він повернувся, Плужник вже не дихав...

Він знав, що помирає і заздалегідь попросив, щоб після його смерті Микола взяв собі його одяг, а своє «пальтисько» заповів дроворубові з лазарету, теж в'язню...

Та й залишив нам у спадок послання, я не можу його читати без хвилювання:

О, майбутнє моє прекрасне!
Чуло серце тебе вночі,
Що ж, — нехай собі серце гасне,
Хтось розгорне добу нову —
І не біль, і не гнів, і не жертва!
Воскресінням твоїм живу.
Земле мертва...

Помер він, як записано у «Акті про кончину», о 12 годині 15 хвилин. Поховали його на табірному кладовищі 2 лютого 1936 року. На тризні охорона дозволила бути присутнім тільки одному засудженому.

Тож в останню путь поета проводжав його найближчий друг і побратим по перу Валер'ян Підмогильний, той, з яким він десять років тому укладав словник «Фразеології ділової мови», той, хто малював героя свого роману, списуючи його з Плужника.

Тіло з біркою № 1137 загорнули у лахміття. Підмогильний впрягся у санки і...

На могилі не дали навіть встановити хреста. Хіба що уштрикнули у невеликий могильний пагорбок дерев'яний патик, до якого прибили фанерну дощечку, на якій Валер'ян Підмогильний суриком вивів напис: ЄВГЕН.

До наших днів навіть безіменна братська могила на найбільшому острові Соловецького архіпелагу не збереглася. Уже у 1938 році й тієї дощечки не було — стирчала лише паличка із гвіздком на верхньому кінці. Стерли навіть пам'ять про нього, щоб і думати не думали, що був такий...

Умове поховання Плужника насипали згодом на Байковому цвинтарі у Києві...

А через рік і 9 місяців були розстріляні в урочищі Сандормах в Карелії у числі 1112 ув'язнених Валер'ян Підмогильний, який проводжав його в останню путь, Микола Зеров, який підтримував його на початку поетичного шляху, Лесь

Курбас, з яким він задумував виставу «Змова в Києві», Микола Куліш, чию драматургію він вважав взірцевою...

Згадується вірш Плужника — ніби у пам'ять по невинно убієнним:

Ой, упали ж та впали
Криваві роки
На тихенькі-тихі поля...
Мій народе!
Темний і босий!
Хай святиться твоє ім'я!
Хай розквітнуть нові жита
Пишним цвітом нової слави!
Гей ти, муко моя свята,
Часе кривавий!
Убієнним синам твоїм
І всім тим,
Що будуть забиті,
Щоб повстати
В безсмертній миті,
Всім
Їм —
Осанна!

Читаю ці рядки і уявляю, що він писав їх під час своєї вимушеної ізоляції від коханої, чи то у лікарні, чи то у тюрмі...

ЖИТТЯ В ІСТОРІЇ

4 серпня 1956 року постановою Військової колегії Верховного суду СРСР вирок Плужнику було скасовано і його справу припинено «за відсутністю складу злочину».

Можна собі уявити стан Галини Автономівни, чие щастя подружнього життя в любові виявилось таким коротким — якихось 10 років, і так трагічно обірвалось. Їй судилася тяжка доля дружини репресованого. Після арешту Плужника вона була звільнена з роботи і вислана без права жити в Україні. Під час німецької окупації вона залишила Батьківщину. Вона врятувала останню збірку поезій Плужника «Рівновага», яка була видана за кордоном в Аугсбурзі у 1948 році. І опинилася, врешті-решт, у США, де проживала у китайському кварталі Нью-Йорка у тузі за Батьківщиною, у вічній розлуці з рідними сестрами, у болючому відчутті трагічної самотності, і у вічних спогадах про Нього, єдине кохання в її житті, вічно живого в її душі чоловіка...

Вона переписувалась із сестрами: Марією Юрковою, якій Плужник присвятив свою поему «Галілей», і Таїсією Коваленко, якій Плужник присвятив свою поему «Канів». Вони, проживаючи у Києві, свято берегли пам'ять про Євгена,

сприяли його реабілітації і перевиданню його книг ще за часів СРСР.

Наділена артистичними здібностями, вона свого часу читала поезію Плужника на різних літературних вечорах і зустрічах української громади у США. У пам'яті Євгена Сверстюка, який відвідав її наприкінці 80-х, перед самою її смертю, «не згасає її тихий, але виразний голос, яким вона так майстерно володіла, декламуючи Плужникове:

Все більше спогадів і менше сподівань:
І на чолі утрат сліди глибокі...
Як непомітно ближчає та грань,
Що жде за нею прикінцевий спокій...»

У січні 1989 року її відвідав Микола Жулинський, який схилив голову перед світлою пам'яттю Плужника. Відвідав, щоб передати привіт з України, де пам'ятають великого поета Євгена Плужника і його натхненницю Галину, щоб навести мости між нею і покинутою Батьківщиною.

А вона вже була прикута до постілі, зламавши ногу... Біле-біле волосся, прибране під білу сіточку, гострі рухливі брови, які весь час здіймалися, живі карі очі...

Галина Автономівна посміхнулась: «Ви не дивіться на мене, стару. Замолоду була гарна, залицяльників було... Поклонники з іменами... А я Жєнічку вибрала...»

Поруч, на домотканому килимку, надісланому їй сестрами з Києва, висіла фотографія у дерев'яній рамці молоденького, у вишиванці Євгена Плужника.

Багато розповіла Миколі Григоровичу про своє подружнє життя, про свою участь у становленні поетичного таланту чоловіка. Весь час поривалася встати. Весь час поривалася встати, щоб показати збережені нею книжки з поезіями чоловіка, фотографії з часів молодості. Все це не повинно згинути у молоху історії.

І жалілася йому: «Коли підходить вечір, я телевізора не вмикаю, тільки розсуваю занавіски на вікні. Дивлюсь і бачу, як птиці летять над Нью-Йорком, так багато птиць — червоні, жовті, яскраві... Дивлюсь і думаю, що якби я була птицею, то весь світ би облетіла. Мені так хочеться в Україну. Я вже ніколи-ніколи з України не виїхала б...»

4 серпня 1989 року на 91-му році життя Галина Автономівна, з пам'яттю в душі про свою єдину любов, пішла з життя.

* * *

Від моменту арешту Плужника всі його твори були забронені до друку, його ім'я було викреслене з усіх офіційних видань УРСР — і «не було» такого поета в Україні.

То ж не дивно, що ім'я Плужника сплило до читацької уваги української діаспори. Причому сталося це за часів німецької окупації.

У 1942 році у Празі в українському журналі «Пробоем» виходить кілька віршів зі збірки Плужника «Рівновага».

У 1943 році в окупованому німцями Харкові виходить журнал «Український заспів» під редакцією письменника,

філософа, літературного критика Віктора Попова (В. Домонтовича). І серед інших творів українських поетів було надруковано вірші зі збірника Євгена Плужника «Рівновага».

У 1948 році в Аугсбургу вийшла у повному обсязі збірка Плужника «Рівновага». У ній міститься чітко окреслена концепція світобачення з обґрунтуванням відстоюваних поетом філософських і мистецьких переконань:

Як все живе, течуть піски пустелі,
Їх тихий шелест, як і плеск води,
Чарує душу... Мрійнику, гляди! —
Найкраще чути їх з-під стелі.
Тож не пакуй валізок. Мап не руш!
Умій закрити очі і чекати, —
Може, й твоя з тих багатючих душ,
Що вміють всесвіт слухати з кімнати...

Як помітив сучасний український літературознавець Юрій Ковалів, мотив активного зосередження в одній точці — власне, у конкретній людській душі, де фокусуються розмаїті площини часопростору, звучать і в інших поезіях збірника, наприклад, у вірші «Дві паралелі, два меридіани»...

Плужник хотів достукатись до сердець сучасників у 33-му році, але достукався до них лише у 48-му...

У 1959 році з'явилась антологія «Розстріляне Відродження» літературознавця, переслідуваного у 30-і роки радянською владою, і українського громадського діяча в еміграції Юрія Лавриненка. Сюди він включив і нерозстріляного Плужника, справедливо вважаючи, що, хоча Плужник і помер від туберкульозу, його було знищено радянською владою.

Постать Плужника чи не вперше постала в його осмисленні у належному їй вимірі. Геній Плужника, за Юрієм Лавриненком, полягав у прагненні «вилущити ядро, суть речі, дійти до найістотнішого, вирвати голу правду із лахміття масок і фальшу української радянської доби, піднявши весь дійовий вантаж свого дня», а вантажем цим був «точний день — і вічність», протиріччя між нетлінними духовними цінностями і спотворенням їх в аморальності сучасної доби.

Тільки у 1966 році в Україні видаються «Вибрані твори» Плужника.

У 1976 році, за словами філолога-славіста, активного діяча Мистецького українського руху Володимира Державіна, у післямові до книжки Плужника «Три збірки», яку у сорокові роковини смерті поета підготував до друку в Мюнхені Інститут літератури імені Михайла Ореста, Плужник — «як поетичний геній визначився... індивідуальною неповторністю стилю, відмінністю наслідуваних літературних або пісенних зразків та попередників...»

Але далі: «Лірика Євгена Плужника, безперечно, становила найвище від усіх видів риторики та «літературщини» висловлення найбезпосередніших і найдостовірніших почуттів — зневіри, втоми, нудьги». От тобі й маєш!..

Творчість Плужника тим і цінна, що «провокує» різні її тлумачення, лишаючи їх на совісті читачів.

Тільки після здобуття Україною незалежності почалося і продовжується понині справжнє освоєння Плужниківсько-

го генія. Професор Тарас Салига не витримує і через кілька років відповідає Державіну: «Насправді у плужниківському тлумаченні «зневіри» чи «нудьги» було більше оптимізму, ніж у тогочасних «барабанів епохи».

Відомо, що історію пишуть переможці. Після здобуття Україною незалежності постать Євгена Плужника здобуває гідне місце на постаменті української історії, його духовний світ набуває духовної об'ємності.

Іменем Плужника називаються вулиці кількох українських міст.

Іменем Плужника у 1992 році названа Центральна районна бібліотека Шевченківського району міста Києва.

У 2009 році на будинку в Києві по вулиці Прорізній, де з 1923 по 1934 рік жив і творив Євген Плужник, встановлено меморіальну дошку з вирізьбленим бюстом поета.

26 грудня 2018 року в Україні на державному рівні відзначили пам'ятну дату — 120-річчя від дня народження Євгена Плужника.

Його твори видаються і перевидаються в Україні.

Поезії Плужника перекладаються російською мовою.

Його творчості присвячуються праці шанованих українських вчених-літературознавців.

Висвітленню його творчості присвячуються кандидатські і докторські дисертації.

Премія імені Плужника вручається кращим співакам на фестивалі Слобідської української культури.

Не позбавлене змісту і спостереження Євгена Сверстюка за долею Плужника, якби не його висновок. Судить самі: «Лірика Плужника позначена глибоким трагізмом і епічною рівновагою, що засвідчило високу духовну силу культури, яка не улягає тисковим обставинам, — пише Сверстюк. — «Про нього писали, як про казкового скрипалю, який упав у вовчу яму і хотів відкупитися своєю грою... Вовчі ями позасипало, а музика лунає понад часом».

Викликають рішуче заперечення слова «хотів відкупитися». Плужник ніколи не від кого не відкуповувався. У тому й полягала трагедія його стоїцизму: у часи, коли від митця вимагалось служіння комуністичним ідеалам, Плужник лишився щирим у поетичному виявленні свого внутрішнього світу, який виключав «служіння» і «відкуплювання».

Стоп! Анекдот!

Не анекдот, а саме анекдот: «екстрадієгетичний наратор віддає право голосу інтрадієгетичному нараторові». Це всерйоз про Плужника вустами відомого літературознавця. І таких псевдонаукових анекдотів, хоча, може, й не таких збочених, чимало: Плужник, мовляв, імпресіоніст, чи то ба — експресіоніст, ні, вже краще — екзистенціаліст, та ні — імпресіоніст, експресіоніст, екзистенціаліст разом і вкупі.

Ну, чому б не сказати врозумливо? Велич Плужника у тому, що він відкрив світові трагедію знекровленої української

нації, сини якої зустрічають, говорячи його словами, «наречену — кулю за Дніпром»; протиставив світові насильства любов — любов і співчуття поета до кожної людини, яка підлягає насильству, любов і насолоду в любові чоловіка і жінки, історичну віру в світле, хоч і віддалене у часі (звідси й сум), майбутнє українського народу.

Не зневіра і втома відбилася у творах Плужника, а уповання на щастя кожної людини і всього українського народу:

О, майбутнє моє прекрасне!
Чуло серце тебе вночі,
Що ж, — нехай собі серце гасне.
Хтось розгорне нову добу —
І не біль, і не гнів, не жертва —
Воскресінням твоїм живу,
Земле мертва.

Плужниківський вираз «жар думок», який став назвою книги вдумливої дослідниці плужникового життя і творчості Ганни Токмань, найвлучніше виражає інтелектуально-емоційну напругу поезії, прози і драматургії Плужника. Як не погодитися з її тлумаченням творчості Плужника, в якій думка, яка має витоки у серці, а не у холодній свідомості, вивищує «вірю» над «знаю», любов над ненавистю, святість над торгом? З тим, що ця думка настільки відважна в інтонації, що сягає власних меж, за якими переходить у мовчання?..

Хіба цього недостатньо, щоб наш діалог з плужниківською творчістю продовжився?

Щоб книги Плужника опинились у нашій сімейній бібліотеці? Вони вже давно опинились у моїй — зачитані моїми дітьми. Жаль, що традиція сімейних бібліотек на очах зникає... А ось ви уже маєте змогу прочитати книгу Ростислава Коломійця «Євген Плужник»...

Щоб вірші Плужника зазвучали з концертної естради? І ось плужниківська поезія «Мовчи» зазвучала на музику і у виконанні вокаліста поп-гурту «О. Torvald» Євгена Галича. А ось ми вже слухаємо «Ще в полон не брали тоді» на музику і у виконанні Марії Бурмаки...

Щоб п'єси Плужника були поставлені у кращих українських театрах? І ось уже плужниківськими трагікомедіями зацікавився Коломийський академічний драматичний театр імені Озаркевича, керований моїм учнем, народним артистом України Дмитром Чибораком, — вирішують, з якої почати...

ЯК БУТИ ЩАСЛИВИМ

І знов, як я це робив, пишучи про поетів українського розстріляного відродження, ставлю питання: чи був він щасливим?

Як, запитає пересічний читач, він міг бути щасливим: все життя боровся зі смертельною хворобою, скнів і помер у концентраційному таборі?..

А спробуйте подивитись на його життя з точки зору передумов щастя.

Перша передумова щастя

Василь Череватенко, дослідник його життя і творчості, який буквально реконструював останні миттєвості життя Плужника, писав: «Як не здивуватись: поет, народжений за межами України, який пропрацював у поезії десять років (усього лише) — і такий неповторний (знаковий) голос. Ні, не був Євген Плужник контрреволюціонером, терористом, українським буржуазним націоналістом — також, як і не був пасіонарієм, радикалом, глашатаєм свободи і незалежності...

Євген Плужник був тим, ким він був: нерозгаданим і незбагненим поетом, вустами якого український народ виразив всю трагічність свого буття у трагічному ХХ віці».

Він був тим, ким він був. Тобто був вірним своєму Божому призначенню у житті: захистити щирим поетичним словом українську людину від будь-якого насильства — і захищав: донести до майбутніх поколінь правду про свій час і про українську людину того часу — і доносив.

І звучать його слова, як молитва:

Мій народі! Світлий і босий,
Хай святиться ім'я твоє!

Друга передумова щастя

Знайти своє єдине і неповторне кохання. Галина стала його захисницею, натхненницею, амулетом щастя. 10 років кохання — 10 років творчих злетів. І більше піввіку вірності, аж до самої смерті, вірності своєму кохання.

Третя передумова щастя

Побачити світ у його неповторній красі.

І він зумів це побачити так, як не вдавалося побачити нікому, — епічно: навіть не виходячи зі своєї кімнатки на шостому поверсі. Дивився у вікно і бачив дніпровські схили, дніпрові хвилі, золоті куполів Києво-Печерської Лаври, неповторну і животворну силу української природи... І бачив життя українця у гармонійній єдності з природою і з самим собою...

Лікуючись у Криму, на березі Чорного моря, він бачив свою кохану в образі Афродіти, народжуваної у середземноморських хвилях... а ось вона вже в образі «Венери» Сандро Боттічеллі...

Конаючи у концтаборі, він не переставав дивуватися красі північної природи, такої несхожої з українською, дякував Богу за даровану людям різноманітність краси, неповторність її проявів, в яких людина має бути щасливою...

Свій внутрішній світ він подарував, не нав'язав, а відкрив мільйонам українців, сподіваючись не на одностайне схвалення, але на оптимістичний відгук спільників у боротьбі за щастя людини.

Тож:

ШАНУЙМОСЯ, УКРАЇНЦІ, БО МИ ТОГО ВАРТІ!

ЗМІСТ

<i>Розділ 1</i>	
Трагічний оптиміст	3
<i>Розділ 2</i>	
У пошуках себе	13
<i>Розділ 3</i>	
Їх звела доля	28
<i>Розділ 4</i>	
Минають дні, минають ночі... ..	40
<i>Розділ 5</i>	
«Галілей»	53
<i>Розділ 6</i>	
1926 рік	60
<i>Розділ 7</i>	
Блискавки поетичного осявання	67
<i>Розділ 8</i>	
Філософія життя. У відчутті плинності часу	75

<i>Розділ 9</i>	
«Недуга»	79
<i>Розділ 10</i>	
Драматургічні пропозиції	83
<i>Розділ 11</i>	
Як відходив з життя Євген Плужник, або Як відходили від життя Євгена Плужника	94
<i>Розділ 12</i>	
Життя в історії	111
<i>Розділ 13</i>	
Як бути щасливим	120

Науково-популярне видання

Серія «Знамениті українці»

КОЛОМІЄЦЬ

Ростислав Григорович

ЄВГЕН ПЛУЖНИК

Головний редактор *О. В. Красовицький*

Відповідальна за випуск *О. Л. Тімошина*

Художній редактор *О. А. Гугалова-Мешкова*

Технічний редактор *Г. С. Таран*

Комп'ютерна верстка: *І. Л. Цибульник*

Коректор *М. О. Пітішкіна*

Підписано до друку 24.10.21. Формат 70×108 ¹/₃₂.
Умов. друк. арк. 5,60. Облік.-вид. арк. 5,04.
Тираж 500 прим. Замовлення №

ТОВ «Видавництво Фоліо»
вул. Римарська, 21А, м. Харків, 61057
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 5244 від 09.11.2016

Сайт та інтернет-магазин видавництва:
www.folio.com.ua
Електронна адреса:
market@folio.com.ua

Надруковано з готових позитивів
у ТОВ «Видавництво Фоліо»
вул. Римарська, 21А, м. Харків, 61057
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 5244 від 09.11.2016

Коломієць Р. Г.

К61 Євген Плужник / Ростислав Коломієць; худож.-оформлювач Л. П. Вировець. — Харків: Фоліо, 2021. — 124 с.: іл. — (Знамениті українці).
ISBN 978-966-03-5098-4 (Знамениті українці).
ISBN 978-966-03-9863-4.

Український бібліотекознавець, книгознавець, літературознавець Юрій Меженко сказав про нього: «Такого поета ми в житті будемо довго чекати і дай нам Бог, щоб ми дочекалися». Євген Плужник (1898—1936) був знаковою фігурою післяреволюційної української інтелігенції. Поет, драматург і перекладач, він перебував поза політикою у своїх віршах і належав до тих унікальних особистостей, яким дано бачити цілий світ, не виходячи з кімнати. Він не кидав антирадянських гасел, не вступав у політичну полеміку і ніколи не помишляв бути комуністом. Відторгнення дійсності, що заперечувала вічні цінності, – людське життя і любов, — разом із закликами чинити спротив сліпій жорстокості, зробило його героєм українського розстріляного Відродження і жертвою сталінського терору.

УДК 929:821.161.2

Книжки видавництва «Фоліо» ви можете придбати:

Оптова торгівля

61057, м. Харків,
вул. Римарська, 21А

(057) 700-05-46,

(057) 705-07-30

050-301-0139

050-344-4054

e-mail: market@folio.com.ua,

proizv@folio.com.ua

ТОВ «Видавництво Фоліо»

61057, м. Харків,
вул. Римарська, 21А

e-mail: avk@folio.com.ua

Представництво в Києві

м. Київ,
вул. Січових Стріпильців, 1–5,
оф. 603

e-mail: kievfolio@gmail.com

Видавництво «Фоліо» в Інтернеті

Сайт видавництва: www.folio.com.ua

Instagram: <https://www.instagram.com/folio.ua>

Електронна шкільна бібліотека: <https://e-shb.com.ua/>

Видавництво «Фоліо» — сторінка на Facebook

Telegram: <https://t.me/folioua>

Базові книгарні

м. Київ

Кіоск «Петрівка "Фоліо"»

Книжковий ринок «Петрівка»

центральний ряд, місце 25

м. Львів

«Книги Фоліо»

вул. Коперника, 3

(050) 393-48-80

м. Харків

«Читаріум»

пр-т Незалежності, 7

м. Чернівці

«Книги Фоліо»

вул. О. Кобилянської, 45

Інтернет-магазин Якабу

<https://www.yakaboo.ua/>

Інтернет-магазин Розетка

<https://rozetka.com.ua/knigi/>

Інтернет-магазин

<https://bukva.ua>

Інтернет-магазин Книгарня "Є"

<https://book-ye.com.ua>